

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NDE SİYASAL BÖLÜNME: HİZB-İ CEDİD*

Şaduman HALICI**

Özet

1889-1908 yılları arasında gelişmesini tamamlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa sürede İmparatorluğun her yanında kök saldı. 23 Temmuz 1908'de tüm örgütü ile ortaya çıktı. Selanik'ten gelen Genel Merkez üyeleri İstanbul'a egemen oldu. 1908 seçimlerini Cemiyetin büyük çoğunlukla kazandı. Ancak, Meclis dışında örgütlenen muhalefet de Meclis içinde önemli sayıda taraftar buldu. İttihat ve Terakki'den ilk ciddi kopuş ise 21 Şubat 1910'da Meclis-i Mebusan içinde kurulan Ahali Fırkası ile oldu. Bununla birlikte Cemiyet, 1911'de Meclis içinde yine kendi üyeleri arasından çıkan ve Hizb-i Cedid adı verilen bir muhalefet gurubunun daha ciddi saldırıları ile karşı karşıya kaldı.

Anlamı, "Yeni Grup/Bölük" olan, Miralay Sadık ve Abdülâziz Mecdi beylerin liderliği altında oluşan Hizb-i Cedid, Cemiyet içindeki tutucu ve gelenekselci kesimin sözcülüğünü yaptı. İsteklerini "Mevadd-ı Aşere/On Madde" altında sıraladı. Grubun lideri Miralay Sadık, İttihatçıları dinsizlik, masonluk, siyonistlik ve çıkarıcılıkla suçladı. Ordu-siyaset bütünleşmesine karşı çıktı. İttihat ve Terakki kendisine yöneltilen bu eleştirileri karşılamak ve Hizb-i Cedid'i dizginlemek amacı ile bir dizi önlem aldı. Fırtınanın şiddetini kesti. Ama dindiremedi. Hizb-i Cedid, İttihat ve Terakki'de büyük bir gedik açtı. İki aya yakın bir süre hem Cemiyet içinde hem de Partide fırtınalar kopmasına neden oldu.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki, Hizb-i Cedid, Miralay Sadık, Abdülâziz Mecdi, Muhafazakârlık.*

POLITICAL CLEAVAGE IN THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS: NEW GROUP (*HIZB-I CEDID*)

Abstract

The Committee of Union and Progress completed the development between the years 1889 - 1908 and spread widely around the empire. On 23 July 1908 they appeared with full organization. The head office members who came from Selanik got the control of Istanbul. In 1908 the committee was elected by a large majority. But the opposition which organized themselves out of the parliament, reached in a significant number advocates in the parliament, too. First important break off began on 21 February 1910 when People's Party (Ahali Fırkası)

* 18-23 Eylül 2006 tarihleri arasında Trabzon'da yapılan 17. CIEPO (International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies) Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

was founded in Assembly (Meclis-i Mebusan). In addition to this, committee faced with serious attacks of the New Group (Hizb-i Cedit) which was founded in the parliament by their own members.

Hizb-i Cedit which means “New Group/Section” was constituted under the leadership of Miralay Sadık and Abdülâziz Mecdi. This group performed the spokemanship of conservative and traditional society in the committee. Their requests were listed under ten articles (Mevadd-ı Aşere).The group leader Miralay Sadık blamed the Union’s with impiety, masonry, zionism and expediency. They were against military-policy integration. Union and Progress took serial measures for the cirtisms against them and to curb the New Group. The strength of the storm was weakened. But not totally stopped. The New Group made a breach in Union and Progress. There was in the committee and in the party a big quarrel for nearly two month.

Keywords: *Union and Progress, New Group (Hizb-i Cedit), Miralay Sadık, Abdülâziz Mecdi, Conservatism.*

Giriş

Hizb-i Cedit, 1911 yılı Mart ayı sonlarında İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi içinde ortaya çıkan muhalif bir gruptur. Hizb-i Tâdilât diye de anılan bu grubun Meclis dışındaki lideri Miralay Sadık Bey, Meclis-i Mebusan’daki önderi ise Karesi Mebusu Abdülâziz Mecdi Efendi’dir. İsteklerini “Mevad-ı Aşere-On Madde” isimli bir bildiri ile duyurmuştur. Hizb-i Cedit’e dâhil olmayan İttihat Terakki’nin Meclis içindeki diğer grubu ise Hizb-i Kadim ya da Hizb-i Atık olarak adlandırılmıştır. Hizb-i Cedit hareketini değerlendirebilmek için Meşrutiyet’in ilânından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kamuoyunda nasıl algılandığını ve Cemiyete/Partiye karşı oluşan muhalefetin nedenlerini ortaya koymak gerekmektedir.

İstibdat idaresine karşı yürüttüğü uzun mücadele yılları boyunca ismi bayrak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti¹ “Cemiyet-i Mukaddese” olarak tanımlanıyor² meşrutiyetin dayanağı olarak görülüyor, halk her şeyi ondan bekliyordu³. Oysa İttihat ve Terakki Cemiyeti böylesine bir birikim ve deneyimden yoksundu⁴. Üyeleri, istibdadı yıkmak ve anayasayı yeniden yürürlüğe koymak idealinde birleşmişti. Ancak, uygulamaya konacak siyaset noktasında ortak bir programları bulunmuyordu. Bütün ülkeye kök salmış durumundan yararlanarak 1908 seçimlerini kazanan⁵ Cemiyetin homojen bir yapısı da yoktu⁶.

¹ Tank Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlan-İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2004, s.23; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, I/2, TTK, Ankara, 1991, s.131.

² Tank Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, III, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989, s.402.

³ *Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey’in Anıları*, Arba yay., İstanbul, 1988, s.41; Ahmet Agayef, “Ekseriyet Partisi”, Jön Türk gazetesinden naklen, *Tanin*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:949; *Sabah*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:7755.

⁴ Faruk Nevzat, “Bir Mesele-i Mühimme Karşısında-2”, *Yeni Gazete*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No: 956, s.s.1-2.

⁵ Tunaya, *Hürriyetin İlanı...*, s.23; Bayur, *a.g.e.*, s.132.

⁶ Osmanischer Lloyd’dan naklen, *Tanin*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:949.

31 Mart Ayaklanmasını izleyen günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üç merkezi vardı. Selanik'teki merkez, genel nitelikteydi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti adını taşıyordu. Üyelerinin tümü Türk'tü, "Ülkücü" idi. Manastır merkezi bir klüp kimliği taşıyordu. Büyük çoğunluğu Arnavutlardan oluşan üyeleri "tutucuydu". Meşrutiyetin duyurulması şerefine Arnavutlara ait olduğunu, ancak bu şerefin Genel Merkezce Türklere mâl edildiğini öne sürüyordu. Genel Merkez adına Meclis'teki İttihatçı grubun çalışmalarını düzenlemekle görevli olan İstanbul Merkezi ise Türk, Arnavut ve az sayıda diğer Müslüman toplulukların üyelerinden oluşuyordu. Hem "ülkücü" hem de "tutucu" üyeleri içinde barındırıyordu. Mebuslar Meclisi'ndeki İttihatçı milletvekilleri ise İttihat ve Terakki Partisi altında örgütlenmişti⁷. Meclisteki İttihatçılar arasında da bir birliklilik bulunmuyordu. Aralarındaki ideolojik ayrılıklar nedeniyle Cemiyet içinde ve dışında filizlenen muhalefet kısa sürede partiden kopmalara neden oldu. Bunda İttihat ve Terakki'nin 31 Mart sonrasında uygulamaya koyduğu politikalar da etkili oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin/Partisi'nin benimsediği merkezîyetçi ve reformist politika muhalefetin temel eleştiri kaynağı oldu. 31 Mart Ayaklanması ile saygınlığı bir ölçüde sarsılan Cemiyet, Abdülhamit'i hal' edip sürgüne göndererek, kilit mevkilere kendi adamlarını yerleştirerek Sarayı denetimi altına aldı. Ardından, iktidarın dizginlerini eline almaya ve kendi çoğunluğuna karşı otorite sağlamaya yöneldi. Bu da küçük bir heyetin (Genel Merkezin) devlet idaresinde etkin olmasına yol açtı⁸. Muhalefet, Meclisin İstanbul merkezinin etkisi altına girdiğini, partiye mensup milletvekillerinin anlamsız birer varlık haline getirildiğini, partiye "beş on kafanın" egemen olmaya başladığını belirterek bu tavra karşı çıktı⁹. Parti iç tüzüğünde yer alan, üçte iki çoğunluk tarafından alınan kararların bütün parti üyeleri için geçerli olmasını öngören madde ise partiden kopmalara yol açtı¹⁰. Zira bu madde ile Meclis-i Mebusan'ın siyasal ve yasal yetkilerinin partiyi idare eden üyeler içinde birkaç kişinin elinde kaldığı¹¹, "vükelânın bile Talat, Rahmi ve Midhat Beyler'in birer araçları" durumuna düştüğü, diğer milletvekillerinin de bunların isteklerine boyun eğmek zorunda bırakıldığı iddia edildi¹². Üçte iki çoğunluk kaydının partiye mensup bir bakanın hareket ve düşüncelerini onaylatmak, bakanlıkta kalmasını sağlamak için ortaya atılmış olduğu öne sürülerek Parti, bir "kolektif şirket"e benzetildi. Pek çok sorunun incelenmeden kaldığı, Meclisin üzerine düşen kontrol görevini hakkıyla

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi-İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, IX, TTK, Ankara, 1996, s.s.138-139.

⁸ Tunaya, *Hürriyetin İlanı...*, s.s.24-25.

⁹ Rıza Nur, *Meclis-i Mebusanda Fırkalar*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1325, s.31.

¹⁰ Lynch, Taksim Kışlası gibi sorunlarda da uygulamaya konan üçte iki kaydının söz özgürlüklerini sınırladıkları gerekçesi ile Mustafa Arif, Ferid, Rıza Tevfik, Sıdkı, Şeref beylerle Kasım Zeynel Efendi partiden ayrılmışlardı. Geniş bilgi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, s.s.356-359, 409-415; F. Ahmad, *a.g.e.*, s.s.121-126; Ahmet Mehmetefendioğlu, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996, s.81 vd.

¹¹ "Bir Mebusun Beyanatı", *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.s.1-2; *İkdam*, 22 Nisan 1911, No:401, s.2.

¹² "Tahidromos(?) Gazetesinin Partiden Ayrılmak İsteyen Bir Mebusla Vukubulan Mülakatı" *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.s.1-2.

yapamadığı, “zorbalığın” egemen olduğu, adeta Roma’da tek başına hükmeden “Triumvirat” gibi Meclisi Mebusan’da da “(yediler) veya (on ikiler) heyet-i müstakilesi(nin) icrai hükme” başladığı belirtildi¹³. Abdülhamit istibdadının yerini “Merkez-i Umumî istibdadı”nın aldığı dillendirildi. Cemiyet-Parti ayrımı yapılmaması, Partinin devletle özdeşleştirilmesi,¹⁴ Cemiyetin/Partinin hükümet atamalarını perde arkasında kalarak el altında idare etme yolundaki tercihi muhalefeti körükledi. Talat Bey’in Dâhiliye Nazırı olması ise (Temmuz 1909) muhalefeti daha da hırslandırdı¹⁵.

Cemiyetin/Partinin düzeni sağlamada şiddete yönelmesi¹⁶, özellikle istibdadın yıkılmasında Cemiyet ile birlikte çalışan Bulgar, Rum, Ermeni ve Arnavut kulüplerine yönelik baskı ve şiddet eylemleri tepkiyle karşılandı. Hizmet-i Askeriye’nin Tâmmimi Kanunu Rum mebusların,¹⁷ Arap vilayetleri mahkemelerinde Türkçe’nin resmi dil haline getirilmesine çalışması(Kasım 1909) ise Arap mebusların tepkisini çekti¹⁸. 16 Ağustos 1908’de etnik isim taşıyan cemiyetlerin yasaklanması, 27 Eylül 1909’da çeteciliği yasaklayan bir yasa tasarısının daha yasalasmadan uygulamaya konması ve Sıkı Yönetim Kararnamesine Ek Tasarı kimi mebusların yoğun tepkisine yol açtı. Ayaklanmaların bastırılması için alınan önlemler ve Arnavutların silahsızlandırılması ise benimsenen “ittihad-ı anası” düşüncesinin aksine Türkleştirme politikası olarak görüldü¹⁹.

Kâmil Paşa hükümetinden (5 Ağustos 1908)²⁰ başlayarak uygulamaya konan “tensikat” ise hoşnutsuz sayısını artırdı²¹. İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi’nin uygulamaları ise “tensikat kalburunun yırtıldığı, iyilerle kötülerini ayırt etmeden gelişi güzel bir eleme yapıldığı” iddialarına yol açtı²².

İttihat ve Terakki; siyasi muhaliflere karşı yıldırma ve öldürme yöntemleri kullandığı²³, sıkıyönetim düzenine sarılarak muhalefetin örgütlenmesine izin vermediği, baskı ve şiddet uyguladığı gerekçeleri ile de eleştiriyordu. Hatta Debre Mebusu İsmail Kemal Bey’in Meclis’te İttihatçı Derviş Bey (Serez) tarafından tokatlanması (7 Mart 1911) İttihatçı muhaliflerde bile olumsuz etki bıraktı²⁴. Cemiyetin sivil kanadı ile ordu

¹³ “İttihat ve Terakki Partisinde Ekseriyet Grubunun Teklifâtı”, *İkdam*, 22 Nisan 1911, No:401.

¹⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler...*, s.402.

¹⁵ *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше’nin Anıları*, İstanbul: Hürriyet Vakfı yay., 1986, s.127.

¹⁶ Ahmet Rıza Bey, Talat Bey’e bu konu ile ilgili olarak uyarıda bulunduğunda “31 Mart vakasını hatırlatarak karşımızdaki düşmana karşı bazen öyle hareket etmek gerektiği” yanıtını aldığını belirtiyor. Bkz. *Ahmed Rıza Bey’in Anıları*, s.44.

¹⁷ Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaaam*, Kaynak yay., İstanbul, 2006, s.s.24-25.

¹⁸ Karal, *a.g.e.*, s.131.

¹⁹ Rıza Tefvik uygulamaya konan bu yasalarla “ittihad-ı anası”ın “maskaralık”a dönüştüğü kanısındaydı. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s.136-137. Uygulamalar hakkında bkz. *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.s.1-2; “İttihat ve Terakki Fırkasında Ekseriyet Grubunun Teklifâtı”, *İkdam*, 22 Nisan 1911, No: 401.

²⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler...*, s.38. Hükümetin programı için bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi-Meşrutiyete Geçiş Süreci-I. ve II. Meşrutiyet*, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1997, s.s.284-287.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (İstanbul, 1995), s.s.186-215.

²² Mustafa Ergün, “Emrullah Efendi Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXX / 1-2, 1979-1982, s.s.7-36.

²³ Lewis, *a.g.e.*, s.214.

²⁴ Karal, *a.g.e.*, s.141.

arasında da anlaşmazlıklar vardı²⁵. Cemiyet/Parti; askerın, rütbesine bakılmaksızın parti için önem taşıdığını düşünüyordu²⁶. Muhalefet ise millete ait olması gereken ordunun cemiyete mál edildiğini iddia ederek tepki gösteriyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin/Partisi'nin dış politikası da eleştiri konusuydu. Muhalifler, "hakiki dost" olarak tanımladığı "düvel-i muazzama" ile dostane ilişkilerin güçlü kılınmasını istiyorlardı²⁷. Başta Debre Mebusu Dukakinzade Basri Bey olmak üzere Arnavut mebuslar Almanya ile dostluk siyasetine karşı çıkıyorlar²⁸, Balkan hükümetlerine karşı yaklaşma istiyorlardı. Partinin şirketlerde Türkçe kullanılmasını zorunlu kılması ise ayrıcalıkların korumak isteyen büyük devletlerin tepkisine neden oluyordu²⁹.

Buna karşın, Meclis'te etkin ve güçlü bir muhalefetin olmaması İttihat ve Terakki Partisi'ni hareketlerinde dizginsiz tek güç durumuna getiriyordu³⁰. Ancak bu dizginsizlik çok sürmedi. Cemiyetin/Partinin benimsediği iç ve dış politikaya yöneltilen eleştiri ve karşı çıkışlar önce bireysel kopmalara, ardından muhalefet partilerinin doğuşuna neden oldu. İttihat ve Terakki Partisi'nden koparak oluşan Mutedil Hürriyetperveran Partisi'ni (Kasım 1909)³¹, Ahali Partisi (21 Şubat 1910)³² izledi. Ancak, İttihat ve Terakki'yi sarsan asıl gelişme Meclis içindeki ve dışındaki İttihatçı muhalefetin Hizb-i Cedid adı altında birleşmesiyle kendisini gösterdi.

1. Hizb-i Cedid'in Ortaya Çıkışı

12 Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa kabinesinin oluşum biçimi muhalefetin bloklanmasında etkili oldu. Talat ve Cavit Beyler gibi İttihatçıların yer aldığı bir kabine kuran³³ Hakkı Paşa, Mebuslar Meclisi'nden aldığı bu bakanlarla parlamenter sistemi de uygulamaya koydu. Harbiye Nazırlığına ise Mahmut Şevket Paşa'yı³⁴ getirerek kabinedeki ittihatçılara karşı bir güç dengesi oluşturmaya çalıştı. Ancak kurduğu kabine hem Cemiyetin, hem Meclis'teki partilerin, hem İttihat ve Terakki içindeki tutucuların muhalefeti ile karşılaştı. Selanik, Manastır ve Kosova

²⁵ Özellikle Mahmut Şevket Paşa ile Cavit Bey arasında Harbiye Nezareti'nin bütçesi ve Divan-ı Muhasebat denetimi gibi konularda büyük anlaşmazlıklar yaşanmış ve yaşanıyordu. Bkz. *Halil Mentеше'nin Anıları*, s.s.128-130; Akşın, *a.g.e.*, s.176; "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-21", *Tanin*, 19 Eylül 1943, Cavit Bey Hatıralarında "milletin mukadderatını elinde tutan bu berifin cevaz kadar beyni içinde hiçbir geniş fikir yer bulamamış" diyecektir.

²⁶ Ahmet Rıza Bey, bir teğmenin Cemiyete katıldıktan sonra Dâhiliye Nazırı'nın yanına hiçbir şey almıyış etmeden teklifsizce girebildiğine dikkati çekiyor. Bkz. *Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, s.45.

²⁷ *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.s.1-2.

²⁸ Karal, *a.g.e.*, s.141.

²⁹ Yasa ile ilgili olarak Bkz. İ. Güneş, *a.g.e.*, s.s.502-504.

³⁰ *Salname-i Servet-i Fünûn*, 3. Sene, 1 Mart 1327-28 Şubat 1328, s.s.420-421.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, II. *Meşrutiyet Dönemi*, C.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.s.208-214.

³² Geniş bilgi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, I, s.s.234-242.

³³ Hallacyan Efendi (Ticaret ve Nafia Nezareti), Emrullah Efendi (Maarif Nezareti), Şerif Ali Haydar Efendi (Evkaf Nezareti) de kabinenin İttihatçı üyelerindendi.

³⁴ Mahmut Şevket Paşa'nın biyografisi ve dönemin siyasal olayları ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Kemal Yakut, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1998.

vilayetlerinden özellikle Hallacyan Efendi'nin istifasını isteyen telgraflar geldi³⁵. Kabine, 31 red oyuna karşılık 178'le güvenoyu aldı. Bu durum, İttihat ve Terakki içinde "muhafazakâr" olarak tanınan kimi kişilerin ayrılmasına neden oldu³⁶. Bu sırada parlamento dışında da bazı gelişmeler yaşanıyor. Cemiyetin Manastır Merkezi, Genel Merkez'den ayrılarak yeni bir grup kurulması yönünde harekete geçmişti³⁷. Hareketin önderliğini ise Miralay Sadık Bey³⁸ üstlenmişti.

1908 ihtilâli sırasında Manastır'da Süvari Alay Kumandanı olan³⁹, 1909'da Cemiyet ile hükümet arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmakla görevlendirilen ve Harbiye Nezareti Süvari Dairesi müdür yardımcılığına atanan Miralay Sadık Bey,⁴⁰ Cemiyetin "en nüfuzlu ve en önemli" üyelerinden biriydi. Melâmilik tarikatına üyeliği bu nüfuzunu artırmıştı. Masonluk karşıtıydı. Meşrutiyetten önce Manastır'da Neyir-i Hakikat adlı gizli bir ihtilâl gazetesi çıkarmış, yenilik ve özgürlük düşüncelerinin yayılmasında hizmetlerde bulunmuş, Manastır'da yüz bir pâre top attırarak, "Hürriyet Beşiği" diye anılan Selanik'ten önce Manastır'da meşrutiyeti ilân ettirmiş, bu yüzden "Hürriyet Kahramanı" diye anılan birkaç kişi arasında yer almıştı. Ancak, Meşrutiyetin ilânından sonra, Cemiyette onun kadar emeği olmayan pek çok kişiye âyan üyeliği ve valilik gibi üst görevler verilirken O, "bir köşede unutulmuştu"⁴¹. Bu da Onda İttihat ve Terakki'ye karşı kırgınlık başlatmıştı. Ayrıca, Cemiyetin idare heyetini oluşturan üyelerin izlediği politikayı da onaylamıyordu⁴².

Miralay Sadık Bey, parlamento dışında muhalefeti örgütlerken, parlamento içinde de muhalefet sesini yükseltiyor, kabinede Mahmut Şevket Paşa-Cavit Bey mücadelesi sürüyordu. 3 Aralık 1910'da yapılan güven oylamasında muhaliflerin sayısı 61'e çıkmıştı. Bu da İttihat ve Terakki Partisi içindeki huzursuzluğun arttığına göstergesiydi. Bu gidişatı durdurmak isteyen Cemiyet, hükümette değişiklik istedi. Evkaf Nazırı Şerif Ali Haydar Efendi istifaya zorlandı, yerine Niğde Mebusu Hayri Bey atandı (21 Aralık 1910)⁴³. Bu atama her ne kadar muhalifleri memnun etmese de bundan sonra sık sık kabineye güven konusunun gündeme getirilmesine yol açtı. Genel Merkez ayrıca gizli bir toplantı yaparak İttihatçı muhaliflerin isteklerini dinledi. Şubat ayı içinde Selanik'te yapılan bu toplantıda Genel Merkezi Mithat Şükrü, Doktor Nazmi, Hacı Adil, Eyüp Sabri, Ömer Naci, Ziya, Sabri beylerle ordu adına katılan Rasim Bey temsil etti. Yedi kişiden oluşan muhalifler arasında ise Miralay Sadık Bey ile

³⁵ Mehmetefendioğlu, *a.g.t.*, s.s.98-106.

³⁶ 21 Şubat'ta Karesi Mebusu Hoca Vasfi, Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı, Trablusgarp Mebusu Ferhad, Erzurum Mebusu Şevket, Bayezid Mebusu Süleyman Sudî, Burdur Mebusu Ömer Lütfi'nin istifası ile başlayıp Konya mebusu Zeynelâbidin ve Tokad Mebusu Mustafa Sabri ile devam etti. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler...*, I, s.s.234-244; Mehmetefendioğlu, *a.g.e.*, s.s.103-104.

³⁷ Hüseyin Cahit, "Parti Kuvvet Bulmuş", *Tanin*, 25 Nisan 1911 (12 Nisan 1327), No:956.

³⁸ Miralay Sadık Bey'le ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Furkası*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990. Yüzellilikler listesinin 28. sırasında yer alan Miralay Sadık'ın sürgündeki yaşamı hakkında Bkz. Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998.

³⁹ Ali Canip Yöntem, "Hizb-i Cedid", *Yakın Tarihimiz*, II/25, 16 Ağustos 1962, s.353.

⁴⁰ "Miralay Sadık Bey'in Beyanatu", *Yeni Gazete*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:969.

⁴¹ Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, Tarihsiz, s.s.195-196.

⁴² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası*, Nehir yay., İstanbul, 2005, s.21.

⁴³ Mehmetefendioğlu, *a.g.t.*, s.s.116-117.

Dukakinzade Basri Bey bulunuyordu. Bu toplantıda muhalifler “İttihat ve Terakki” adı yerine “İlerici ve Liberal” adını önerdiyse de Genel Merkez benimsemedi. Ancak, ordunun siyasetle ilişkisinin kesilmesi, masonluğun yasak edilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması, padişah, hükümet ve parlamento çalışmaları arasında denge kurulması ve Talat Paşa'nın Dâhiliye Nezaretinden çekilmesi önerileri kabul edildi⁴⁴.

1911 yılı başında sıkıyönetimin uzatılması konusunda ortaya çıkan hükümet krizi de 11 Şubat 1911 (29 Kânunusani 1327)'de Talat Bey'in⁴⁵, 14 Şubat'ta da Emrullah ve Hallacyan efendilerin istifası ile aşıldı⁴⁶. Ancak, 15 Şubat'ta Partinin etkin isimlerinden Menteşe Mebusu Halil Bey'in Dâhiliye Nezaretine, Bağdat Mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey'in de Maarif Nezaretine getirilmesi muhalefeti yeniden alevlendirdi. 56 mebusun partiden ayrılacağı dillendirilmeye başlandı. Ahali ve Mutedil Hürriyetperveran partileri üyeleri ile tarafsızların bir kısmının da bu sayıya eklenmesiyle hükümet karşıtlarının 135-140 mebusu bulacağını, hükümet yanlılarının ise ancak 110 oyda kalacağını hesaplayan muhalefet, kabinede yeni değişiklikler yapılmasını istedi. Mebuslardan, milletin vekili olmanın getirdiği vicdanı sorumluluk ile Partideki disiplin zorunluluğu arasında bir tercih yapmalarını isteyerek Partiyi bölmeye yönelik propagandalarına hız verdi⁴⁷. Ülkenin geleceğinin milletvekillerine bıraktığı hatırlatılarak partiye karşı daha çok milletvekilini yanına çekmeye yöneldi. İkdam da, “...*Ekseryet Fırkasına karşı bir kuvvet-i meşrua teşkiline sizî kim men ediyor? ...Ekseryet Fırkasının içtihadı bir hata ise neden o Fırkaya muhalif olanlar akd-i ittifak ile o hatanın tashihine çalışmıyor...*” diyerek muhaliflere destek verdi⁴⁸.

Habib ve Tahir Beylere göre, Mecliste ve kamuoyunda iktidara karşı oluşan bu duruş, Miralay Sadık Bey için uygun ortamı hazırlamıştı. “Manastır'daki Cemiyet Merkezi'nin işaretini üzerine sada-yı iştika' işitil(di)” ve hizip harekete geçti⁴⁹. Ardından, İttihatçı muhalif grup konuyu kimi mebuslara açarak hareketi meclise taşıdı. Mebusları “teşvik” için iki ayrı program hazırlandı. İlki, on maddeden oluşan istekleri içeriyordu. İkincisi ise üyelere sözlü olarak aktarılan, “bazı zevat aleyhinde telâkkiyat ve propagandadan ibaret”ti. Hedefleri, Mecliste İttihat ve Terakki Partisi içinde gizli bir bölük oluşturup çoğunluğu elde etmek, sonra da birden ortaya çıkarak hükümete güvensizlik oyu verip kabineyi istifaya zorlamak ve kimi kabine üyelerinin parti dışında bırakılmasını sağlamaktı. Bu hedefe ulaşmaları için İstanbul'da bulunan kimi yabancılar da onlara destek olacaktı⁵⁰.

Hareketin parlamento içindeki lideri ise Abdülaziz Mecdi Efendi idi. Basri (Debre), Habib (Bolu), Tahir (Bursa), Necmi (Samsun), Şeyh Esad (Akka), Sıdkı (Aydın), Şeref (Bolu), Said (Üsküb), Talât (Ankara), Şekip (Manisa) beylerle

⁴⁴ Karal, *a.g.e.*, s.s.139-140.

⁴⁵ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-16”, *Tanin*, 14 Eylül 1943.

⁴⁶ Hüseyin Cahit, daha sonra bu sonucu Hizb-i Cedid'in ilk başarısı olarak niteledi. Hüseyin Cahit, “Meşrutiyet Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, S.152, 19 Eylül 1936, s.341.

⁴⁷ “Kabinenin Mevkii”, *İkdam*, 16 Şubat 1911. Zira İT, 27 Aralık 1910'da İttihatçı nazırlar hakkında verilen gensoruların öncelikli olarak Partide oylanmasını ve burada alınan kararın Meclisi Mebusan'da geçerli olmasını karara bağlamıştı. Bkz. A. Mehmetefendioğlu, *a.g.e.*, s.118.

⁴⁸ “Tarih Tekerrürden İbaretir”, *İkdam*, 1 Nisan 1911, No:380.

⁴⁹ *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.s.1-2.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Habib ve Tahir Beylerin Beyanatu”, *Tanin*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:950.

Avdülvahab, Ömer Fevzi (Bursa), Ali Osman (Çorum), Hacı Mustafa (Bursa) efendiler de bu hareketi destekliyorlardı⁵¹.

Ancak gizlilik çok sürmedi. Talat ve Doktor Nazım Beyler kimi mebusların partiden ayrı bir grup olarak örgütlendiği haberini aldılar. Ardından, Halil ve Cavit beylerin evinde toplanarak durum değerlendirmesi yaptılar. Muhafızların, “Fırka dâhilinde tahrikâtları ne dereceye varmıştır? Kaç kişiyi teşvik ve ithal edebilmişlerdir?” bu konuda henüz kesin bilgileri yoktu. Bildikleri isimler, Habib Bey tarafından kendilerine aktarılanlardı. Sadık Bey ile birlikte çalışan Naim, Yusuf ve Ziya Beylerle kimi subayların da hareketin içinde olduğu tahmin ediliyordu. Zira Sadık Bey’in Aziz Paşa aracılığı ile subaylar arasında da örgütlenmeye çalıştığı biliniyordu⁵². Toplantıda, Cavit ve Talat Beylerin muhalif mebuslardan kimileri ile görüşüp konuyu iyice anlamalarına karar verildi. Cavit Bey, Ali Osman Bey ile yaptığı görüşmede Partide ayrılık yaratılmaya çalışıldığına, hükümeti devirerek yerine “dindarlıkları mûcib-i itiraz olmayan” kişilerden oluşan bir hükümet oluşturmaya çalışıldığına, bu girişimde yabancı parmağı bulunduğu özellikle de İngiliz tercümanı Fitz Maurice’in⁵³ entrikaları olduğuna dikkati çekti. Ali Osman Bey, amaçlarının hükümeti güçsüz düşürmek olmadığını, hükümetin dikkatini taşralarda “hissiyatı diniyyeye” uygun hareket etmeyen memurlara çekmek istediklerini söyledi. Ardından Mason olan Şeyhülislamın mutlaka kabineden çekilmesi gerektiğine işaret etti⁵⁴. Talat Bey de birkaç arkadaşı ile birlikte Habib ve Ali Osman Beyler ile Hacı Mustafa ve Mecdi Efendilerle bir toplantı yaptı. İsteklerini Partiye iletmelerini önerdi. Ayrıca, Sadık Bey’le beş saate yakın bir görüşme yaptı. Bu toplantıda da Masonluk, Siyonizm konuları gündeme getirildi, istifa etmesi istenen nazırlar üzerinde duruldu⁵⁵.

Talat ve Cavit Beylerin bu girişimleri Hizb-i Cedid’in kimi üyelerince de onaylandı. Muhalefetin giderek kişiselleşmesi, yabancı müdahale ve kısırtıcı propagandaları ile olumsuz bir yöne kayması Habib Bey’i harekete geçirdi. Zira O, İttihatçı muhalefetin isteklerinin tüm parti üyelerince benimsenebilecek nitelikte olduğunu, isteklerin Partiye teklif ve burada kabul edilmesi ile anlaşmazlığın Parti içinde çözümlenebileceğini, böylece Partinin daha fazla yara almasının önüne geçilebileceğini düşünüyordu⁵⁶. Ancak bu plân uygulamaya konulamadı.

Nisan ayı ortalarında gazeteler Partiden seksen mebusun ayrıldığını, ayrılığın bir “hareket-i hürriyetperverâne” mi yoksa “muhafazakârane mi” olduğunun bilinmediğini, buna karşın Partide bir huzursuzluk yaşandığını dile getirdiler⁵⁷. Ancak

⁵¹ *Sabah*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No: 7762; *İkdam*, 3 Mayıs 1911, No:412; *Sabah*, 4 Mayıs 1911 (21 Nisan 1327), No: 7765; *Yeni Gazete*, 5 Mayıs 1911 (22 Nisan 1327), No:967.

⁵² “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-30”, *Tanin*, 28 Eylül 1943.

⁵³ Karal, İngiliz Elçiliği Baş Tercümanı olan Fitz Maurice’in koyu Katolik olduğu için Mason düşmanı olduğunu ve “% 95’i Mason olan İttihatçılara” karşı olanları daima desteklediğini, Hizip üyelerinden Vasfi Efendi (Balıkesir) ile de “sıkı dost” olduklarını belirtiyor. Bkz. Karal, *a.g.e.*, s.143.

⁵⁴ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-29”, *Tanin*, 27 Eylül 1943.

⁵⁵ “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-30”, *Tanin*, 28 Eylül 1943.

⁵⁶ Hüseyin Cahit, “Habib ve Tahir Beylerin Beyanâtı”, *Tanin*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:950.

⁵⁷ “İttihat ve Terakki Fırkası”, *Sabah*, 20 Nisan 1911 (7 Nisan 1327), No:7751, s.1.

Talat Bey, Parti Başkanı olarak haberleri yalanladı⁵⁸. Hüseyin Cahit Bey de Talat Bey'i destekledi⁵⁹. Talat Bey, 20 Nisan'da bir beyanname yayınlayarak yaşananların, partinin kontrolü altında geliştiği izlenimini vermeye çalıştı. Partinin; programında değişiklik kararı aldığı, bu çerçevede oluşan bir grubun programa eklenmek üzere kimi öneriler getirdiğini, önerileri kabul eden Partinin eski gücünü koruduğunu belirterek herhangi bir parçalanma olmadığını vurguladı⁶⁰.

Oysa Talat Bey'in başkanlığında mebuslardan Rahmi, Mecdi, Habib ve Partiye mensup kimi üyelerin katılımı ile yapılan toplantıda İttihatçı muhaliflerin kimi istekleri kabul edilirken⁶¹ Parti iç tüzüğünde yer alan üçte iki çoğunluk kaydının kaldırılması önerisi benimsenmemişti. Bu kayıt, Hizb-i Cedit üyelerinin asıl duyarlı oldukları noktaydı. Bu nedenle uzlaşma sağlanamamıştı.

Parti önderleri, muhalefet daha da güçlenmeden etkin önlemler alma gereğini duydu. Hayri Bey'in evinde Hakkı Paşa ile Talat Bey arasında bir görüşme yapıldı. Partide genel bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Toplantıda, Mahmut Şevket Paşa'nın ülkenin içinde bulunduğu olumsuzluklara dikkati çekmesi, hizipleşmeye son verilmesini istemesi, gerekirse üyeleri meclisi dağıtmakla tehdit etmesi sağlanacaktı. Ancak Cavit Bey, Mahmut Şevket Paşa'yı daha da güçlü kılacağı gerekçesi ile bu karara karşı çıktı. "Safî ve sağlam olarak elli-elli beş" kişi kalan "Hizb-i Atik"ın, "mademki ayrılmak istiyorsunuz ve ekseriyeti teşkil ediyorsunuz; hükümet sizindir, hükümeti hazıra istifa ediyor, buyurun yeni hükümeti teşkil edin" diyerek sorumluluğu Hizb-i Cedit'e devretmesini önerdi. Öneriyi yalnızca Cahit Bey benimsedi. Talat ve Mithat Beyler, Harbiye Nazırının milletvekilleri üzerindeki nüfuzunu kullanmayı yeğlediler. Sadrazamdan da Sadık Bey'in cezalandırılmasını istemeye karar verdiler. Ne var ki Mahmut Şevket Paşa, Partide konuşma yapmayı kabul etmedi. Sadık Bey'le ilgili öneriye ise sıcak bakmadı⁶².

İttihatçı önderler Hizb-i Cedit rüzgârını dindirmek için etkin önlemler düşünürken Sadık Bey'in "adamları" olan Topçu Ziya, Şaban ve Faik beyler Meclis'te zafer kazanmış gibi dolaşıyorlardı. 22 Nisan da Hizb-i Cedit üyeleri (ki sayıları 105 kişiye ulaşmıştı) 4. Şube'de, Hizb-i Atik üyeleri de -86 kişi- Meclis Genel Kurul

⁵⁸ "İttihat ve Terakki Fırkası programı hakkında müzakeratta bulunmak üzere on beş günden beri akd-i içtima eylemektedir. Müzakerat hâli tabiiinde cereyan ediyor. Parti azası arasında hiçbir suretle âdem-i itilaf mevcut olmayan aza aynı efkâr ve hissiyatı perverde etmektedir. Bu kâbil rivayâtı işaa edenler hiç şüphesiz ki bir maksadı tahrik-cüyâne takip eyleyenlerdir. İttihat ve Terakki Partisi her zamandan ziyade metin ve mutemed bulunmaktadır." *Sabah*, 20 Nisan 1911 (7 Nisan 1327), No:7751, s.1.

⁵⁹ 31 Mart'ı yaratan irticanın aynı yöntem ve araçlarla meşrutiyeti söndürmek üzere yeniden harekete geçtiğini, Partide uzlaşmazlık olmadığını vurguladı. Bkz. *Tanin*, 20 Nisan 1911 (7 Nisan 1327), No:945, s.2.

⁶⁰ "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclisi Mebusandaki Fırka-i siyasiyesinin teşettüte uğradığına dair gazetelerde görülmüş havadis tamamen hakikate muhalifdir. İttihat ve Terakki Fırkası mezkûr havadise rağmen kuvvet ve intizâmını muhafaza eylemektedir. Programın tadiline dair Fırkaca verilen karar üzerine teşekkül eden grup programa bazı mevad ilâvesine karar vermiş ve ilâvesi teklif olunan mevad, esas itibarıyla diğer âzaca dahi kabul olunmuş olduğundan su-i tefehhüme mahal kalmamak üzere keyfiyetin ilânı münasib görülmüştür." *Tanin*, 20 Nisan 1911 (7 Nisan 1327), No:945, s.2; "Ekseriyet Fırkası-Fırkanın Teşkilâtında Tekâmül", *Sabah*, 21 Nisan 1911 (8 Nisan 1327), No:7752.

⁶¹ Osmanischer Lloyd gazetesinden naklen *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.1.

⁶² "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-31", *Tanin*, 29 Eylül 1943.

Salonunda toplantı yaptılar⁶³. Ardından her iki grup Talat Bey'in başkanlığında Genel Kurul Salonu'nda ortak görüşmelere geçti. İttihat ve Terakki Genel Kâtibi Hacı Adil Bey'in de katıldığı görüşmelerde Hizb-i Cedid adına Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ile Basri, Habib ve Tahir beyler söz aldı. Parti adına konuşmayı ise Talat Bey yaptı. Parti programına eklenmesi istenen ve "Mevad-ı Aşere" adı verilen öneriler, Habib Bey tarafından okundu. Tartışmaların ardından yapılan kimi değişikliklerle şu maddelerin parti programına alınması kabul edildi:

- 1- *Mebusların imtiyaz ve sair menafi takib etmemeleri,*
- 2- *Mebusların hükümet memuriyeti kabul etmemeleri,*
- 3- *Mebusların nazır olabilmesi hakkında Fırkaca rey-i hafî ile ve aded-i mürettebin sülûsân-ı ekseriyetle kabul olunmak usulü takarrir ettiğinden Nizamnâme-i Dâhilinin olbabdaki madde-i mahsusasının tâdili,*
- 4- *Abkâm-ı kânuniyeye tamamıyla riâyet ve mes'uliyet-i vükelâya dikkat olunması,*
- 5- *Kema-kân ittihad-ı anâstra çalışılması, ticaret, ziraat, sanayi, maarifin terakkiyâtına, derece-i ihtiyaca göre gayret edilmesi,*
- 6- *Ablâk ve âdab-ı umumiye-i diniye ve milliyenin muhafazası ile beraber garbin terakkiyât ve tekâmülât-ı medeniyesinin memleketimizde inkişâfına hizmet olunması,*
- 7- *Kânun-ı Esasi dâiresinde an'anat-ı tarîhiye-i Osman'ın idâme ve muhafazası,*

⁶³ *Tanin*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:948, s.2. Sabah gazetesi Hizb-i Kadim üyelerini kırk beş olarak vermektedir. Bkz. *Sabah*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:7754; "Ekseriyet Fırkasının İçtimar", *Yeni Gazete*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No: 955, s.s.1-2. Tanin önce 75 kişinin adlarına yer verdi. Sonra bu isimlere 11 eklendi. İtiraz gelmediği için bu sayı esas alınmıştır. Hizb-i Atik'i oluşturan milletvekilleri şunlardır: Talat Bey (Edirne), Faik Bey (Edirne), Cahit (İstanbul), Rifat Paşa (İstanbul), Nesimi Bey (İstanbul), Hallacyan Efendi (İstanbul), Ahmed Rıza Bey (İstanbul), Feraci Efendi (İstanbul), Hafız İbrahim Efendi (İpek), Seyyid Bey (İzmir), Emanuelidi Efendi (İzmir), Pavlıç Efendi (Üsküp), Mustafa Asım Efendi (İstanbul), Kasım Efendi (Ankara), Mahmud Mahir Efendi (Ankara), Varteks Efendi (Erzurum), Paştırmacıyan Efendi (Erzurum), Mehmed Bey (Ertuğrul), Cudi Efendi (Amasya), Müfid Bey (İzmit), Anastas Efendi (İzmit), Şeyh Safvet Efendi (Urfa), İsmail Hakkı Bey (Bağdad), Atif Bey (Biga), Mansur Paşa (Bingazi), Emin Arslan Bey (Lazkiye), Adil Bey (Tekfurdağı), Boyacıyan Efendi (Tekfurdağı), İsmail Paşa (Tokad), Münir Bey (Çorum), Baha Bey (Haleb), Artin Efendi (Haleb), Gani Bey (Denizli), Ağâh Bey (Drama), Rıza Bey (Drama), Muhib Efendi (Denizli), Süleyman Bey (Dedeğaç), Hasan Fehmi Efendi (Gümölcine), Arif Bey (Gümölcine), Emrah Efendi (Kırkkilise), Mazelyah Efendi (İzmir), Ali Rıza Bey (Kırşehir), Haydar Bey (Saruhan), Sait Efendi (Saruhan), Halil Bey (Menteşe), Fuad Hulusi Bey (Trablusşam), Ali Cenani Bey (Haleb), Salim Efendi (Karahisarısahib), Karasu Efendi (Selanik), Cavit Bey (Selanik), Rahmi Bey (Selanik), Derviş Bey (Siroz), Midhat Bey (Siroz), Abdülrahman Bey (Şam), Ömer Şevki Bey (Sivas), Ahmed Bey (Lazistan), İsmail Mahir Efendi (Kastamonu), Necmeddin Bey (Kastamonu), Ahmed Mahir Efendi (Kastamonu), Hasan Fehmi Bey (Sinob), Asım Bey (Mamuretülaziz), Pañçedoref Efendi (Manastır), Dimitroviç Efendi (Manastır), Mişe Efendi (Görice), Ali Galib Bey (Karesi), Hayri Bey (Niğde), Tirayan Nali Efendi (Manastır), Mahmud Bey (Trabzon), Savapulos Efendi (Karasi), Kokidis Efendi (Trabzon), Hirah Efendi (Yozgad), Ziya Bey (Sivas), Naki Bey (Trabzon), Hüsnü Bey (Sivas). Bkz. *Tanin*, 25 Nisan 1911 (12 Nisan 1327), No:950, s.2. İsimleri unutulduğu için sonradan eklenenler; Şevket Bey (Debre), Keygam Efendi (Muş), Muharrem Hasbi (Karesi), İbrahim Efendi (Ergani), Nurettin Bey (Siverek), Mehmet Emin Efendi (Konya), Ebulziya Tevfik Bey (Antalya), Mahmut Nedim Bey (Urfa), Mustafa Efendi (Biga), Ömer Fevzi Efendi (Erzincan), Ahmet Efendi (Malatya) Bkz. *Tanin*, 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327), No:951, s.2.

- 8- Memurinin ta'yin ve azılleri maddesinin kanun ve nizama tâbi tutulması,
- 9- Hukuk-ı Mukaddese-i Hilafet ve Saltanat-ı Osmaniyeye mütedâir Kânun-ı Esaside münderic bazı mevadın kuway-ı esasiye muvâzenetini tesyüd edecek surette ta'dili keyfiyetinin teklifi,
- 10- Maksad-ı hafîye-i mahsusaya binâen teşekkül eden cemiyetlerin harekât ve âmaline mümânaat olunması⁶⁴.

Üçte iki çoğunluk kararına uyma zorunluluğu olup olmadığı konusunun ise iç tüzüğe ait olduğu gerekçesiyle, ayrıca tartışılması karara bağlandı. Preveze Mebusu Hamdi Bey ile Halil Bey'in birleşme ve uzlaşma yönündeki açıklamalarının ardından⁶⁵ Habib Bey'in, yapılan değişikliklerin 1911 yılı Eylül ayında yapılacak olan Cemiyetin Genel Kongresinin onayına sunulması önerisi oy birliği ile kabul edildi⁶⁶. Sadrazam da aynı gün Padişaha giderek programa girmesi kararlaştırılan Mevad-ı Aşere hakkında bilgi verdi⁶⁷.

Hizb-i Cedid, Mevad-ı Aşere ile parlamento içinde; Ahrar ve Mutedil Hürriyetperveran partilerine mensup milletvekillerinin, İttihat ve Terakki Partisi içindeki tutucuların, farklı dinsel ve etnik unsurların, parlamento dışında ise; Prens Sabahattin gibi "uslanmaz" muhaliflerin ve Damat Ferit gibi saraya yakın isimlerin⁶⁸ ülke dışında da; İttihat ve Terakki'nin iç ve dış politikasından hoşlanmayan kimi büyük devletlerin desteğini alarak kısa sürede ciddi bir muhalefet grubu oldu.

2. Hizb-i Cedid ve Mevad-ı Aşere'ye Yönelik Eleştiri ve Savunular

Tanin Gazetesi'nin belirttiğine göre, Neue Freie Presse Hizb-i Cedid'i, Arnavutluk ve Arabistan olaylarında Cemiyet ile hükümet arasındaki görüş ayrılığının etkili olduğu, Selanik merkezinin nüfuz ve etkisine dönük irticai bir hareket olarak niteledi⁶⁹. "Ejder irticanın kafası henüz koparılmamıştır" diyen Ajadamarad da 31 Mart'a gönderme yaptı⁷⁰. Monitör Oriental, Türkiye'nin ancak İttihat ve Terakki Partisi ile yola devam edebileceğini savundu. Örgütleri, ayrıntılı programları olmadığı, ne istediklerini bilmedikleri için muhaliflerin iktidar iddiasında bulunamayacağını, hatta düşüncelerini uygulamaya koyduklarında Türkiye'de parlamenter sistemin işlemez olacağını iddia etti. Levant Herald ise muhaliflerin böylesine bir çıkış yapmasını son

⁶⁴ "Fırka Beyannamesi", *Tanin*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No: 948, s.2; *Sabah*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No: 7754; *Yeni Gazete*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:955.

⁶⁵ *Tanin*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:948, s.2.

⁶⁶ *İkdam*, 23 Nisan 1911, No:402.

⁶⁷ *İkdam*, 23 Nisan 1911, No:402; *Sırat-ı Müstakim*, C.6, S.138, s.s.176-178, 14 Nisan 1326.

⁶⁸ Damat Ferit Paşa tarafından hazırlanan ve 15 Şubat 1910'da Meclis-i Âyan başkanlığına verilen Kanun-ı Esasi layihasında, 1909 anayasa değişikliği; eski siyasi kültürle bağları kopardığı, saltanat hukukunu sınırlandırdığı, Meclis-i Mebusan'ın konumunu güçlendirirken Meclis-i Âyan'ın nüfuzunu azalttığı için eleştiriliyor ve ülkenin çeşitli tehlikelerle karşılaşabileceğine işaret ediliyordu. Geniş bilgi için bkz. Kemal Yakut, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kanun-ı Esasi Tartışmaları ve Damat Ferit Paşa'nın Kanun-ı Esasi Layihası", *Neşet Çağatay'a Armağan*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları-No:20, 2005, s.s.175-208.

⁶⁹ *Tanin*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:948, s.2.

⁷⁰ "İttihat ve Terakki Fırkası" *Sabah*, 21 Nisan 1911 (8 Nisan 1327), No:7752, s.s.1-2.

derece gereksiz buldu. Anlaşmazlık sessizce ve içerde halledilmeliydi. Böylece dışarıda yaptığı olumsuz etki de giderilmiş olurdu⁷¹.

Konuya taraf olmamak yönünde bir yayın politikası izleyen Sabah, muhalifleri inkılâba çekinceli kalanlar, yaşananları ise her inkılâptan sonra yaşanan olağan ve zorunlu bir hareket olarak değerlendirdi⁷². Partinin bölünmesine karşı çıktı⁷³. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Partisi'nin "Avrupa tarzı" meşrutî sistemini eleştirdi. Aynen uygulanmasını bir hata olarak değerlendirdi. Ülke koşullarının göz önünde bulundurulmasını istedi⁷⁴.

Hizb-i Cedid hareketini özendiren ve destekleyen muhalif basının bakışı ise olumluydu. İkdâm, İttihat ve Terakki'nin programını eleştirdi. Osmanlı'ya özgü bir meşrutîyet sistemi düşüncesini ortaya koydu. Bir milleti yeniliğe götürmek isteyenlerin, o milletin yeteneklerini, düşüncelerini dikkate alarak program hazırlamaları gerektiğini, bu özellikler dikkate alınmadan uygulamaya konan yöntem ve kuralların etkisiz kalacağını savundu. "Nazırların mebus olması usulü"nü "milletimiz epeyce terbiye-i siyasiye gördükten sonra" olması gerektiğini belirtti⁷⁵. Önerilerin benimsenmesinin İttihat ve Terakki Partisi'ni güçlendirdiğini öne sürerek⁷⁶ birleşme sağlandığı izlenimini verdi. Yeni Gazete ise ayrılığı destekledi. Meşrutîyet yaşamında ilk defa beliren bu gelişme ile siyasal yaşamda yeni bir ufuk açılacağını,⁷⁷ meşrutî sistemin sağlanacağını,⁷⁸ vatanın istibdattan kurtulacağını, zorbalığın son bulacağını iddia etti⁷⁹.

Kalem ise "Fırka-i İttihadiye'nin" "Fırka-i Tubâiye'ye" dönüştüğü kanısındaydı. Hizb-i Cedid'i ise "dalları mecliste olduğu halde kökü dışarıda gizli" bir oluşum olarak niteledi. Parti içinden dışarıya bakanların gerçek meşrutîyetin kurulacağı inancını taşıdıklarını, dışarıdan bakanların ise eskiyi çağrıştırdığını belirtti. Hizb-i Cedid üyelerinin tutucu bir bakış açısı sergilediğini öne sürdü⁸⁰.

Muhalif basına karşı tek başına mücadele veren Tanin başyazarı ve İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit oldu. Hizb-i Cedid'i ansızın ortaya çıkmış bir hareket değil, bir düşüncenin, bir hesabın ürünü, Partideki birliği parçalayarak "kalenin kapılarını hariçten hücum edenlere" açacak bir hareket olarak tanımladı⁸¹. Hizb-i Cedid'in amacının program tadili olmadığını;⁸² biri ideolojik, diğeri kişisel olmak üzere iki amacı

⁷¹ Tanin, 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327), No:951, s.s.1-2.

⁷² "Çare-i Salâh", Sabah, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:7755.

⁷³ D.K., "Ekseriyet Fırkası- Fırkanın Teşkilatında Tekâmül", Sabah, 21 Nisan 1911 (8 Nisan 1327), No: 7752, s.1.

⁷⁴ D.K., "Bugünkü Hal – Zamanın İcâbâtı", Sabah, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753.

⁷⁵ "İttihat ve Terakki Fırkasına Edilen Teklifler", İkdâm, 21 Nisan 1911, No:400.

⁷⁶ "Teklifler ve Dünkü Müzakere", İkdâm, 23 Nisan 1911, No:402.

⁷⁷ "Mecliste Mücadele-i Milliye", Yeni Gazete, 20 Nisan 1911, No:399.

⁷⁸ "İttihat ve Terakki Fırkası -Bir Beyanname ve Tahlili", Yeni Gazete, 21 Nisan 1911, (8 Nisan 1327), No:953.

⁷⁹ "İttihat ve Terakki Fırkası", Yeni Gazete, 22 Nisan 1911, (9 Nisan 1327), No:954.

⁸⁰ Nevzuhur, "Fırka-i Tubâiye", Kalem, 21 Nisan 1327, No:1230.

⁸¹ Hüseyin Cahit, "Anarşiye Doğru 1-Ecnebi Entrikaları", Tanin, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:947.

⁸² Hüseyin Cahit, "Fırtına", Tanin, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No: 948.

bulduğunu, yeni düşünceler içermeyen⁸³, tutucu bir bakışın ürünü olan önerileriyle ülkede “ikinci bir otuz bir mart” hazırlığı yapıldığını, “zorba mebuslardan” ve bunların nüfuzlarının kırıldığından bahsedilmesinin ise kişisel hırsları açığa çıkardığını belirtti. İdare heyetinin baskı yaptığı yolundaki iddiaları da yersiz buldu. Var olanın baskı değil, ikna; Parti başkanının hükümet üyeleri ile ilişki kurmasının ise zorbalık değil, görev olduğuna işaret etti⁸⁴. Kabinenin oluşumunda Partinin baskı uyguladığı iddialarına karşı çıktı. İç tüzük gereğince parti üyesinin nazırlığı kabul etmeden önce partinin onayını alma zorunluluğuna işaret etti⁸⁵. Hizb-i Cedid’e giren mebusların kandırıldıklarını düşündüğü için bu mebusları ikna etmeye de çalıştı⁸⁶.

Hüseyin Cahit Bey’in düşüncelerini Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey ile Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Bey de benimsiyordu. Ahmet Rıza Bey, Hizb-i Cedid’i “Genç Türk”lerin yenileşme fikirlerini hazmedemeyen, geçmiş idarenin sayıları azımsanamayacak kadar çok olan taraftarlarının bir hareketi olarak tanımlayarak ideolojik amaca dikkati çekti⁸⁷. Ahmet Hilmi Bey ise muhaliflerin önde gidenleri arasında “istibdadı yıkmak için ben, falan ve falan beraberce çalıştık. Davulu beraber çaldık. Parsayı onlar topladı” düşüncesinin egemen olduğunu vurgulayarak kişisel hırsla işaret etti⁸⁸.

Mevad-ı Aşere’nin tutucu ve kişisel çıkarlara dönük maddeleri de farklı yankılar yaptı. Sabah; mebusların memurluk, imtiyaz, nazırlık kabul etmemeleri ile ilgili maddenin yürürlüğe girmesi ile kişisel çıkar peşinde koşan mebusları Partinin uzaklaştırabileceğini, bunun dışında mebuslara özgürlük tanındığını, kabinenin oluşumunda sadrazamın hareket serbestliğinin artırıldığını (ki İbrahim Hakkı Paşa da bunu istiyordu) ve muhaliflerin istediği gibi “iş ehline tevdi” yolunun açıldığını düşünüyordu⁸⁹. İttihatçı önderlerinin etkisine dikkati çeken Neue Freie Presse de hükümetin görevini artık etki altında kalmadan yapabileceğini vurguladı⁹⁰. Osmanischer Lloyd ise böyle bir kaydın Kanun-ı Esasi’nin yalnız ruhu/meşrutiyet düşüncesi ile değil metni ile de çeliştiği kanısındaydı. Meclis-i Mebusan, mebusların nezaret kabul etmesini yasaklayabilirdi ancak bu durumda çoğunluk ile hükümet

⁸³ Mebusların imtiyaz ve memuriyet kabul etmemesi, memurların atama ve görevden alınmalarına ilişkin yasa düzenlenmesi bizzat kendi tarafından savunulmuş, ama taraftar bulmamıştı. Hilafet kuvvetiyle milli hâkimiyet arasında denge kurulması, dolayısıyla Kanunu Esasi’de değişiklik isteniyor ama bunda da üçte iki çoğunluk aranması gerektiği unutuluyordu. Parti üyelerinin nazırlık kabul etmelerine ilişkin maddeye gelince daha sonra gerektiğinde üçte iki çoğunlukla karar verilebileceğine razı görünen eğilimleri ile bu madde de ortadan kaldırılıyordu. Zira nazırlığa geçenler Partiden izin aldıklarında hemen hemen oy birliği ile seçiliyordu. Geri kalan maddelerin hemen tümü İttihat ve Terakki’nin programında vardı. Bkz. Hüseyin Cahit, “Fırtına”, *Tanin*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:948.

⁸⁴ Hüseyin Cahit, “Bir Halet-i Ruhiye”, *Tanin*, 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327), No:951.

⁸⁵ Hüseyin Cahit, “Nazırların İntihabı”, *Tanin*, 28 Nisan 1911 (15 Nisan 1327), No:953.

⁸⁶ Hüseyin Cahit, “İtilaf”, *Tanin*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:949(Pazartesi).

⁸⁷ “Neue Freie Presse Muhabirinin Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile Mülakatı”, *Tanin*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:956, s.2.

⁸⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, “Program Niye Semeresiz Kaldı”, *Yeni Gazete*, 21 Nisan 1911 (8 Nisan 1327), No:953, s.2.

⁸⁹ “Salah-Düinkü Kararlar”, *Sabah*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:7754.

⁹⁰ “İttihat ve Terakki Fırkası”, *Sabah*, 25 Nisan 1911 (12 Nisan 1327), No:7756.

arasında bir “rabıta” kalmayacak,⁹¹ parlamentarizm son bulacaktı. Bu ise geriye doğru atılmış büyük bir adımdı. Gazete, “Yeni Türkiye’nin inkılâbına muhalif bir cereyanın mevcudiyetine” ve çoğunluk partisinin siyasal gerçeklere ve mantığa uymayan önerileri kabul etmiş olmasına inanmak istemiyordu ⁹². Ahmet Agayef ise maddeyi parlamentarizmi inkâr ve kabinenin parlamento önünde sorumsuzluğunu kabul etmek olarak yorumladı ve Hizb-i Cedid’cilerin “geriye ricat” ettiğini savundu⁹³.

Partiden kopmalara neden olan ve Hizb-i Cedid üyelerinin son derece duyarlı olduğu üçte iki çoğunluk kaydı ise muhalif kalemlerin olmazsa olmazları arasındaydı ve Partiyi güçlendireceğini savunuyorlardı. Hüseyin Cahit ise aksine, madde ile Partinin ortadan kaldırılacağına inanıyordu. “Parti azası hiçbir kayd ile mukid olmayacak, canının istediği gibi idare-i lisan edecek, canının istediği gibi rey verecek; hülâsa, herkes İttihat ve Terakkiden olacak, herkes kendi başına hareket edecek. İşte bazı gazeteler buna Partinin kuvvetlenmesi diyor, biz ise buna Partinin vücudu(nun) kalkması diyoruz”⁹⁴ vurgusunu yaparak maddenin, yalnız partideki disiplini değil, partiyi de ortadan kaldıracağını savundu.

Muhalifler, Halife-Sultanın haklarının genişletilmesini isteyen, dolayısıyla 1909 Anayasa değişikliği ile öngörülen parlamenter sistemden dönüşü ve Padişah lehine yeni bir düzenlemeyi gerekli kılan üçüncü maddeyi de sahiplendi. Hatta halkın eğiliminin de bu yönde olduğunu iddia etti. Parlamentarizmin, “o mevki-i ulvînin mâsuniyet-i hukukuna kat’iyen muhalefet etmesi(nin)” düşünülmemeyeceğini⁹⁵, tam bir denge sağlanacağı için de yararlı olacağını savundu. Zira konu, “hükümdarın veto hakkını bir derece tevsîden ibaretti”. Parlamentarizme karşı bir duruş olmadığı için geriye doğru atılmış bir adım da değildi. “Ekseriyet-i ümmetin” duygu ve isteği de bu yönde idi⁹⁶.

Agayef ise, Hizb-i Cedid üyelerinin “bizden daha müterakki milletlerde gördüğümüz ahvali aynıyla tatbik etmek istediğimizden güçlük çekiyoruz” diyerek ilerlemenin, ülke koşullarına uyumlu yürümesini istediklerine işaret etti. “Herkesin anladığı lisanda konuşma(yı) ...bir millete tatbik olunacak terâkkiyât ve tekâmülat-ı medeniyyenin ... Kolaylıkla kabul edebilecek şekilde takdimi(ni)” savundu. Yedinci ve sekizinci maddelerin de bu amacı gerçekleştirmeye dönük olduğunu belirtti⁹⁷. Osmanlı geleneklerinin korunması ile ilgili önerinin ise açık olmadığı düşüncesindeydi. Halkların, kötü geleneklerden kurtulmak için inkılâp yaptığını vurguladı. Japonya örneğini verdi. Hizb-i Cedid hareketinde kimi yabancı devletlerin de etkisi olduğuna işaret etti⁹⁸.

⁹¹ Osmanischer Lloyd’dan naklen, *Tanin*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No: 949; *Sabah*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:7755.

⁹² *Tanin*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:947, s.2; *Sabah*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:7753, s.2.

⁹³ Ahmet Agayef, “Ekseriyet Fırkası”, Jön Türk’ten naklen *Tanin*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:949.

⁹⁴ Hüseyin Cahit, “Fırka Kuvvet Bulmuş?”, *Tanin*, 25 Nisan 1911 (12 Nisan 1327), No:950.

⁹⁵ “Salah-Dünkü Kararlar”, *Sabah*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:7754.

⁹⁶ A.R. “İfrat ve Tefritten Tevakkü-‘Salah’ Kendi Dairesinde”, *Sabah*, 25 Nisan 1911 (12 Nisan 1327), No:7756. Ahmet Agayef ise maddenin doğrudan doğruya anayasa değişikliği gerektirdiğine işaret etti. Bkz. Ahmet Agayef, “Ekseriyet Fırkası”.

⁹⁷ A.R. “İfrat ve Tefritten Tevakkü-‘Salah’ Kendi Dairesinde”.

⁹⁸ Ahmet Agayef, “Ekseriyet Fırkası”.

Hizb-i Cedid hareketinin “görünmeyen yüzünde yabancı entrikaları” olduğu iddiası üzerinde özellikle Tanin başyazarı Hüseyin Cahit durdu. “Perde arkasında” “bir dost tercüman”ın, yani Fitz Maruce’in varlığına dikkati çekti⁹⁹. Başta Abdülaziz Mecdi Efendi olmak üzere kimi mebusları; Talat Bey ve arkadaşlarının “fetva ile masonluğu resmî bir din şekline” koyacağı, bu amaçlarını gerçekleştirmek için de “Musa Kâzım gibi sarıklı bir masonu” şeyhülislâm makamına getirdiklerini söyleyerek kışkırttığını öne sürdü¹⁰⁰. Bolu Mebusu Habib Bey ile Nail Bey de olayda dış etkileri görenler arasındaydı. Zira Hizb-i Cedid’in kimi üyeleri Cumhuriyet kurulmasından endişe ediyorlardı¹⁰¹.

3. Mevad-ı Aşere'nin Kabulü Birleşmeyi Sağladı mı?

Hizb-i Atik, Mevad-ı Aşere'yi kabul ederek fırtınayı geçiştirmeyi plânlamıştı. Ancak daha 22 Nisan'da yapılan ve Mevad-ı Aşere'nin oylandığı toplantıda kendi üyelerinin tepkisini almıştı. Cavit Bey, Meclis-i Mebusan'a geldiği halde toplantıya katılmamıştı. ¹⁰² Cahit, Şeyh Saffet ve Hasan Rahmi Beyler ise önerileri kabul etmediklerini söyleyerek toplantıyı terk etmişti¹⁰³. Metnin onaylanmasının ardından ise Parti içinde kendilerini bağımsız olarak niteleyen Ferid (Kütahya), Zeynel Kasım (Cidde), Cami (Fizan), Mustafa Arif (Kırkkilise) Beylerin de aralarında bulunduğu yirmi sekiz üye, üçte iki çoğunluk kaydı kaldırılıncaya kadar, Partiye katılmama kararı aldılar¹⁰⁴. Hizb-i Cedid'in “muhafazakâr” istekleri ise Partinin Hüseyin Cahit gibi “hakiki terakkiperver azalarınca” endişe ile karşılandı¹⁰⁵. Hizb-i Cedid üyeleri de uzlaşma olmadığı düşüncesindeydi. Kimi üyeleri yeni durumu “mütareke” olarak tanımlamayı yeğlerken, kimileri de istedikleri amaca ulaşınca dek gelişmeleri izleyeceklerini vurguladılar ¹⁰⁶. Jön Türk'ün görüşme yaptığı bir muhalif ise amaçladıkları “bazı iktidarların ve makâsıd-ı şahsiyyenin izâlesi” emeline ulaştıklarını ve İttihatçı önderlerin sonunun geldiğini iddia etti¹⁰⁷. Bununla birlikte önerilerinin kabul

⁹⁹ Cahit'e göre, Karesi Mebusu Vasfi Efendi ile bir baloda baş başa görülen, Meclis-i Mebusan koridorlarında kimi mebuslarla görüşen, geç vakitlere kadar gazete odalarında kalan hatta gazetecileri evlerinde ziyaret eden bu tercüman ülke sorunlarında herkesten çok hassastı: “Eyyvah, memlekette ne bilâfetin nüfuzu kalıyor, Ne dinin hükmü, hepsi gidiyor; bükümet memlekette Siyonizmi tervic ediyor, memleketi Yahudilere satmak istiyor. Artık ne vatan kalacak ne din. Binaenaleyh her hamiyetli Osmanlı için vatanı bu balden kurtarmak ve memleketi Yahudilere satmak isteyen Maliye Nazırını düşürmek farç-ı ayundur” diye propaganda yapıyordu. Hüseyin Cahit, “Anarşiye Doğru 1-Ecnebi Entrikaları”, *Tanin*, 22 Nisan 1911 (9 Nisan 1327), No:947.

¹⁰⁰ Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul: Eylül Yayınları, 1991, s.s.221-222.

¹⁰¹ Muhittin, *Tanin'in Tarihçe-i Siyasîyesi*, (1 Mart 1328 Sayısına İlave), Tunaya, a.g.e., III, s.217; *Sabah*, 30 Nisan 1911 (17 Nisan 1327), No:7761.

¹⁰² *İkdam*, 23 Nisan 1911, No:402, s.2.

¹⁰³ Karar metninin altında imzası bulunan 177 mebusun 17'si Mevad-ı Aşere'nin onaylandığı toplantıda yer almadı. Ancak, Parti üyesi oldukları için imza listesinde isimlerine yer verildi. “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-32”, *Tanin*, 30 Eylül 1943; *Sabah*, 28 Nisan 1911 (15 Nisan 1327), No:7759, s.2.

¹⁰⁴ “Ekseriyet Fırkasının İçtimar”, *Yeni Gazete*, 23 Nisan 1911 (10 Nisan 1327), No:955, s.s.1-2.

¹⁰⁵ “Neue Freie Presse Muhabirinin Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile Mülakatı”, *Tanin*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:956, s.2; *Sabah*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), s.2.

¹⁰⁶ *Sabah*, 28 Nisan 1911 (15 Nisan 1327), No:7759, s. 2.

¹⁰⁷ Jön Türk'ten naklen, *İkdam*, 24 Nisan 1911, No: 403, s.2; *Yeni Gazete*, 24 Nisan 1911 (11 Nisan 1327), No:956.

edilmiş olmasını yeterli bulmadı. Uygulamaya konmasını istedi¹⁰⁸. Selanik'te yayınlanan Söngü, Top, Silah gibi gazeteler de yayınlarında birleşme olmadığı tezini işledi. Bu tartışmalar içinde Hariciye bütçesinin 44'e karşılık 119 oyla kabul edilmesi¹⁰⁹, kabineye duyulan güvenin göstergesi olarak algılandı ve Partide tam bir anlaşmanın olduğu izlenimi verildi¹¹⁰.

Oysa böyle bir anlaşmanın sağlanabilmesi için tarafların farklı istekleri vardı. Hizb-i Cedid; Cavit ve Hakkı beylerin ve Musa Kâzım Efendi'nin çekilmesini beklerken, Hizb-i Atık; Sadık Bey'in cezalandırılmasını ve mutlaka İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istiyordu. 22 Nisan'da Hayri Bey'in evinde yapılan toplantıda¹¹¹ Hacı Adil Bey bu zorunluluğa işaret etti. 23 Nisanda yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısında Sadık Bey'in İstanbul'dan uzaklaştırılması konusu gündeme alındı. Sadrazam, Sadık Bey'in İstanbul'da kaldığı her anın tehlikeli olacağına, bunun ülke için vahim sonuçlar doğuracağına dikkati çekti. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın görüşünü bildirmemesi¹¹², Paşa'nın yalnızca Hizb-i Cedid hareketinin hazırlayıcısı olarak değil, gösterdiği zaf nedeniyle muhalefete güç katmakla da itham edilmesine yol açtı. Cavit Bey'in deyimi ile "Divan-ı Harbe vermek gerekirken", "müreffehen izamda tereddüt" göstermesi, baskılar karşısında bir iki gün içinde Selanik'e göndereceğini söylemesi ancak göndermemesi, Sadık Bey'in hem Mahmut Şevket Paşa'dan hem de ordudan destek aldığını gösteriyordu. Hacı Adil Bey'in subaylarla yaptığı uzun görüşmelerden elde ettiği bilgilerin de bu desteği kanıtladığı kanısındaydı. Hatta Refet isminde bir subay kendisini öldürmekle görevlendirilmişti¹¹³.

Sadık Bey'in İstanbul dışına gönderilememesi İttihatçı önderleri istifa kozunu oynamaya itti. 28 Nisan'da Evkâf Nazırı Hayri Bey'in istifa ettiği basında yer aldı ise de¹¹⁴ üç gün sonra geri alındı.¹¹⁵ Talat Bey, Cavit Bey'in de istifasını önerdi. Ancak sadrazam "bu benim meselemdir" diyerek Cavit Bey'in istifasını kabul etmedi. 29 Nisan'da Harbiye, Dâhiliye, Adliye, Hariciye ve Orman nazırları Babiâli'de Sadrazamın başkanlığında toplanarak ortaya çıkan krizi görüştüler¹¹⁶. Kabinedeki krizin Miralay Sadık'ın gönderilmesi ile çözülebileceği kanısında olan Sadrazam, Mahmut Şevket Paşa ile de görüştü, ancak sonuç alamadı¹¹⁷. Konuya siyasal erk açısından yaklaşan İbrahim Hakkı Paşa 29 Nisan'da Başmabeyinci Lütfi Bey'den 'Sadık Bey İstanbul'dan

¹⁰⁸ "Hüseyin Cahit", *İkdam*, 24 Nisan 1911, No:403, s.2; *Sabah*, 25 Nisan 1911 (12 Nisan 1327), No:7756.

¹⁰⁹ Red oyları Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Partilerinden geldi. Bkz. "Bazı Menabi-i Ecnebiye ve İşlerimiz", *Yeni Gazete*, 28 Nisan 1911 (15 Nisan 1327), No: 960. Görüşmeler ve oylar için bkz. *MMZC*, D. I, 5, İS. 3, s.s.548-584 (13 Nisan 1327).

¹¹⁰ *Sabah*, 29 Nisan 1911 (16 Nisan 1327), No:7760, s.2.

¹¹¹ Toplantı; Cavit, Cahit, Talat, Mithat, Rahmi, Eyüp Sabri, Hayri, Halil, Gani, Cenani, Ali Galip, Hakkı, Münir ve Nesimi Beyler'in katılımı ile yapılmıştı.

¹¹² Cavit Bey'e göre, "Bir iki gün müsaade edin, istintak edeyim, isticvab edeyim, elbette gönderirim" diyerek geçiştirdi. Hakkı Bey'in, ülkenin çıkarı gereği yirmi dört saat içinde konunun halledilmesi gerektiği uyarısı karşısında ise "çalışırım" demekle yetindi. Bkz. Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-32", *Tanin*, 30 Eylül 1943.

¹¹³ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-34", *Tanin*, 4 Birinci Teşrin 1943.

¹¹⁴ *İkdam*, 29 Nisan 1911, No:408.

¹¹⁵ *İkdam*, 2 Mayıs 1911, No:411.

¹¹⁶ *İkdam*, 30 Nisan 1911, No:409.

¹¹⁷ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-34", *Tanin*, 4 Birinci Teşrin 1943.

gönderilmez ise kabinenin istifasını takdim edeceğini' Padişaha söylemesini istedi. "Ülkede hükümet gücünden başka bir güç olmaması koşulu ile idareyi üstlendiği(ni), ancak Sadık Bey nâmında bir adamın âmil-i siyasi haline geldiği(ni), aleyhinde alınan kararlar(ın) bir haftadan beri uygulanmadığı(nı)", bu durumda sorumluluk kabul edemeyeceğini belirten İbrahim Hakkı Paşa, 30 Nisan'da Yıldız'da verilen ziyafete cebinde istifa mektubu ile gitti. İbrahim Hakkı Paşa'nın çekilmesi durumunda kabine dışı kalacak olan Mahmut Şevket Paşa'nın "yaveri ekremlikle gelip saraya çökeceğinden" çekinen Padişah, Başmabeyincisi aracılığı ile¹¹⁸ Mahmut Şevket Paşa'ya Sadık Bey'i mutlaka İstanbul'dan göndermesini, gücü yetmeyecekse işi Emniyet-i Umûmiyye Müdürü'ne havale etmesini söyledi¹¹⁹. Padişahın sert çıkışı karşısında Mahmut Şevket Paşa, genel müfettiş sıfatıyla, askeri okulları ve kurumları denetlemek görevi ile Sadık Bey'i İstanbul'dan gönderme kararı aldı. Miralay Sadık Bey, 2 Mayıs 1911'de Masejeri vapuruyla Selanik'e gitti¹²⁰.

Bu arada uzlaşma çabaları da sürdü. İttihat ve Terakki Partisi'nin 31 Nisan'da yaptığı toplantıda Dâhiliye Nazırı Halil Bey, Hizb-i Cedit ve Hizb-i Atik kelimelerinin kullanılmasından sakınılmasını, Partinin "yek-vücut" bir kitle halinde bulunduğunun halka duyurulmasını önerdi. Öneri, diğer mebuslarca da kabul edildi. Ancak Mecdi Efendi, Parti tarafından kabul edilen on maddenin kabul edilip edilmediğinin yeniden ve açıkça beyan edilmesini istedi. Mebuslar, kabul edildiğini belirtince Mecdi Efendi "o halde İttihat ve Terakki Partisi birdir. Grup falan katiyen yoktur. Mesele halledilmiştir. Bâdema hepimiz biriz" açıklamasını yaptı. Parti yayınladığı beyanname ile birliğini sağladığını bir kez daha yineledi¹²¹. Ancak bu resmi söylem partiden kopuşları önleyemedi. Abdülvahab Efendi (Bolu), Şeref (Bolu) ve Sıdkı (Aydın) Beylerin başını

¹¹⁸ Sultan Mehmet Reşat, Lütfi Bey'e "Süvari dairesi başkan yardımcısı Sadık Bey adında biri, siyasi bir parti kurup memleketi velleveye veriyormuş. Askerî durumla bağdaştırılmasına imkân olmayan bu hali ben de kesinlikle onaylamıyorum. Bu adamın yaptıklarına bir son verilmeyecek olursa, sadrazam paşa kabinenin istifa etmeye mecbur olacağını şimdiden bana bildirdi. Şimdi hemen tarafımdan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya gidiniz. İstifa etmiş bulunan bu miralayın hakkında gerekli kanunî işlemin yapılmasını arzu ettiğimi söyleyiniz" demiş, Padişahın düşüncelerini Mahmut Şevket Paşa'ya aktardığında Paşa "cezalandırmak için münasip bir zaman beklediğini, bunun padişah hazretlerine arz edilmesini" istemiş, Lütfi Bey'in uyarısı ile Mahmut Şevket Paşa önlem almak zorunda kalmıştı. Bkz. Başmabeyinci Lütfi Bey, *a.g.e.*, s.s.198-199.

¹¹⁹ Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları-34", *Tanin*, 4 Birinci Teşrin 1943.

¹²⁰ Selanik Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta Miralay Sadık Bey'in "zabitan ve memurin ve mebusandan bir takımlarını hanesine celb ile hükmet-i hazıra aleyhine tahrik ve tahlif suretiyle memlekette buhran zuhuruna sebep verdiğinden dolayı" Meclis-i Mahsusa-i Vükela kararıyla Selanik'e gönderildiği belirtilmektedir. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, DH. SYS. Dosya No:64, Sıra No: 29, 14 Mayıs 1327; *İkdam*, 2 Mayıs 1911, No:411, s.3.

¹²¹ "İttihat ve Terakki Fırkası bugünkü içtimaında Heyet-i İdare intihabının Nizamname-i Dâhili mucibince müddet-i muayenesinin hitamında icrasını tezekkür etmiş ve Fırkanın uhde-i hamiyetine müterettib vezaifde bir vücut gibi çalışmağa bil-ittifak ve kemâl-i hararet ve samimiyetle karar vermiştir." *İkdam*, 1 Mayıs 1911, No:410, s.2; *Yeni Gazete*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:963." Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi" "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmî yahud nim-resmî hiçbir gazetesi olmadığı ve Silah, Süngü buna mümâsil isimler ile intişar etmekte olan gazetelerin düvel-i mütecâvire ve siyaset-i hariciyeye müteallik siyâsiyâtı ile Cemiyetin hiçbir alakası ve münasebeti olmadığı ilân olunur." diyerek birleşmeyi onayladı. Halil Bey ise La Turquie gazetesine verdiği beyanatta Partide herhangi bir anlaşmazlık kalmadığını dolayısıyla kabinenin de mevkiinin güçlendiğini vurguladı. Bkz. *İkdam*, 3 Mayıs 1911, No:412, s.s.1-2.

çektığı kimi mebuslar üçte iki çoğunluk kaydına kesin bir şekil verilemediği gerekçesi ile siyasal yaşamlarını bağımsız olarak sürdürme kararı alırken,¹²² öncülüğünü Cavit, Cahit ve Hakkı Beylerin yaptığı kimi Hizb-i Atik üyeleri de Hizb-i Cedid'e taviz verildiğini vurgulayarak uzlaşma düşüncesine direnmeyi sürdürdü. Hizb-i Cedid üyeleri ise kimi nazırları kabinede istemediklerini açıkça dillendirdi. Hatta kabineden çıkarılmaları isteği ile bir taktir de imzaladılar¹²³. Bu gelişmeler İttihat ve Terakki Partisi'nin iki hizbe bölünmüş olduğunun ve uzlaşmanın kolay gerçekleşmeyeceğinin de kanıtıydı.

3.1. İttihatçı Nazırların İstifası

Hizb-i Cedid önderleri, Partinin önde gelen üyelerine yönelik olumsuz tavırlarını artırarak sürdürdüler ve bunu Cavit Bey'in onuru ile oynayacak kadar ileri götürdüler¹²⁴. Cavit Bey'i, yalnız meclisteki muhalifler değil, Padişah'tan sonra ülkedeki ikinci nüfuzlu kişi olan Mahmut Şevket Paşa da istemiyordu¹²⁵. Ancak yerini dolduracak bir adayları yoktu. Neue Freie Presse, kişisel nedenlerden kaynaklanan bu saldırıların arkasında Mahmut Şevket Paşa'nın olduğuna dikkati çekti. Hatta Hizb-i Cedid'in "nazım ve sâik-i askeriyesi olan" Miralay Sadık Bey'in ancak Cavit ve İsmail Hakkı Beylerin kabineden çekilmeleri koşuluyla memuriyetine iade edildiğini vurguladı. Yaptığı işlerden çok kişiliğine yönelik saldırılardan yorulan¹²⁶ Cavit Bey ile İsmail Hakkı Bey, bir süreden beri Partide meydana gelen karışıklık ve bu karışıklığın dışarıda meydana getirdiği etkiler yüzünden çalışmalarında başarılı olma olanağının kalmadığını gerekçe göstererek istifa ettiler (8 Mayıs 1911)¹²⁷.

¹²² *Sabah*, 4 Mayıs 1911 (21 Nisan 1327), No: 7765; *İkdam*, 4 Mayıs 1911, No: 413, s.2.

¹²³ Osmanischer Lloyd'dan naklen *İkdam*, 8 Mayıs 1911, No: 417. Tanin'de Hizb-i Cedid üyelerinin nazırların istifasının ardından kabineyi düşürme plânları yapıldığını, böylece "dindarlar"ın kendilerini korkutan İttihat ve Terakki radikallığının önüne set çekmiş olacaklarını, sorunun da bir kabine bunalmı olmaktan öte, "mukadderat ve istikbâle hâkim inkılâb ve tekâmül buhranlarından" biri olduğunu iddia ederek birleşme olmadığına işaret etti. Bkz. *Tanin*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:962.

¹²⁴ "Neue Freie Presse Muhabirinin Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile Mülakatı", *Tanin*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:956, s.2; *Sabah*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:7762, s.2.

¹²⁵ *Tanin*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:962.

¹²⁶ Monitör Oriental'den naklen *Tanin*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:962.

¹²⁷ Huzur-ı Sâmi-i Hazret-i Sadaretpenâhiye / Maruz-ı çâker-i keminelidir. Mâlum-ı sâmilendir ki bir nazırın mevkii iktidarda kalması kendisine zâhir olacak kuvvetli bir Fırkanın mevcudiyetine vâbestedir. Bir müddetten beri Fırkada hâsıl olan teşevvüş ve bu teşevvüşün hariçte ifa ettiği tesirat vazaif-i mevduamızda muvaffakiyeti gayr-i mümkün bir hale getirmiş olduğunu görüyoruz. Muvaffakiyetimizin rûkn-ü esasisinden şu suretle mahrumiyetimiz Meclis-i Mebusan'a ve millete karşı olan taahhüdât ve vezâifimizi ifa edemeyeceğimiz hakkında bize kanaat getirmiştir. Bu kanaatin sevkiyledir ki mevkilerimizi daha ziyade ihtimam-ı muvaffakiyetle iş görebilecek zevata terk eylemek lüzum-ı kâsîni hissediyoruz. Nezd-i sâmiî fehâmetpenâhilerinde de takdir edileceğine emin olduğumuz bu his iledir ki zat-ı hazret-i sadrazamilerine istifamızı takdim ile kabulünü temenni ediyoruz. Riyaset-i fehîmaneleri altında çalıştığımız müddet zarfında hakkımızda ibraz buyurduğunuz itimat ve tevaccühün müteşekkiri daimisi olduğumuzu arz ederek takdim-i ihtiram eyleyiz. Ol babda ve her halde emr ve ferman zat-ı sâmiî sadaretpenâhilerindir. 25 Nisan 327 Maliye Nazırı Mehmed Cavid Maarif Nazırı İsmail Hakkı. Bkz. *Sabah*, 9 Mayıs 1911 (26 Nisan 1327), No: 7770; *Tanin*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:965; Cavit Bey, *Jurnal de Selonik(?)* gazetesine verdiği beyanatta da Partide çıkan karışıklığı onayladı. Partilerin gücünü üye sayısından değil, üyelerinin aynı düşüncede olmasından kaynaklandığını vurguladı. Gelişmelerin "mütecânis" bir kitle olarak

İstifalar iç ve dış basında geniş yankı buldu. Talat Bey ile Hallacyan Efendi'nin çekilmelerini "ricat hareketinin" başlangıcı olarak değerlendiren Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit, istifaları "Genç Türklüğün bir mağlubiyeti" olarak yorumladı. Saldırıların, Talat, Cavit, Hakkı Beyler de yoğunlaşmasının nedenini ise bu üç "Genç Türk'ün "teceddüd ve ıslahat" düşüncesinin "tımsal-i müşahhası" olmasından kaynaklandığını vurguladı¹²⁸. Hizb-i Atik'in istifaları olumlu karşılmasını ise eleştirdi¹²⁹. Sabah ve İkdam gazeteleri ise istifalarla kabinenin güçlendiği kanısındaydı¹³⁰. "Hizb-i Atik ile Hizb-i Cedid, yekdiğerine el uzatıp hükümete zahir" olmalıydı¹³¹. Yeni Gazete ise kabine sorunun hâlâ devam ettiği kanısındaydı. İktidara geldiği günden beri pek çok değişiklik geçiren kabinenin halkın güvenini yitirdiğini bu nedenle istifa etmesi gerektiğini iddia etti¹³².

Neue Freie Presse ise ülkeyi Avrupa borsalarında ve sermaye çevrelerinde tanıtan ilk nazır olarak nitelediği Cavit Bey'in istifa kararını "muhafazakâr cereyanın" başarısı ve ülke için bir kayıp olarak yorumladı¹³³. Frankfurter Zeitung ise istifaların Hizb-i Cedid için zafer, Osmanlı Devleti için hezimet olduğu kanısındaydı¹³⁴.

İstifalar yerel basının da gündemindeydi. İzmir'de Köylü gazetesi Hizb-i Cedid'i hedef alan ağır bir makale yayınladı. Talat Bey'in istifasını Genç Türklüğün bir kolunun kırılması Cavit ve Hakkı beylerin istifasını ise ikinci kolun da kırılması olarak niteledi. Bunu diğerlerinin izleyeceğini savladı¹³⁵. İzmir, protesto mitingine de ev sahipliği yaptı. Altı bin kişiyi bulan protestocuların, miting alanında yazdıkları ve Meclis-i Mebusan'a gönderdikleri telgraflarda milletin yüzde doksanın muhafazakâr olmadığı belirtildi¹³⁶. İstifalar ise "Genç Türklüğün köhnelik tarafından, yani terakkiperverliğin müfrit muhafazakârlar ve garazkârlar tarafından alet edilmesi" olarak nitelendi¹³⁷. Cavit Bey ise mitinge katılan "on bin kişinin" çektiği bu telgrafların "nankörlükleri unutturacak" bir etki bıraktığı kanısındaydı¹³⁸.

---

yeniden oluşması için Partiye olanak tanıyacağına dikkati çekti. Yorulduğu ve dinlenmeye gereksinimi olduğunu söyledi. Muhabirin, bütçe kabul edilmeden bir nazırın dinlenme lüksünün olmadığı yolundaki sözlerini "bazı projelerin mevki-i tatbika vaz'ı birkaç sene tehir edebilir. Altı asırlık bir uykudan payidâr olan bir millet için bir sene çok mudur" sorusu ile yanıtlayan Cavit Bey, istifasının, fırtınanın atlatılıncaya kadar geçerli olacağına da işaret ediyordu. Bu süre içinde önce dinlenecek, ardından "ders almak" ve tanımadığı illeri tanımak için Anadolu'da uzun bir seyahate çıkacaktı. Bu arzusunu gerçekleştirmek için devre sonuna kadar geçerli olacak izin talebi de Meclis-i Mebusan tarafından onaylandı. Bkz. "Cavid Bey İle Mülakat", *Yeni Gazete*, 14 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), No:976, s.2; *MMZC*, D. I, İS:3, VI, s.438 (30 Nisan 1327).

¹²⁸ Hüseyin Cahit, "Cavit ve Hakkı Beylerin İstifası", *Tanin*, 9 Mayıs 1911 (26 Nisan 1327), No:964.

¹²⁹ Hüseyin Cahit, "İstemezük", *Tanin*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:965.

¹³⁰ D.K. "Bir Sene Daha-İttihat Meselesi-Ekseriyet Meselesi", *Sabah*, 9 Mayıs 1911 (26 Nisan 1327), No: 7770; "Kabinenin Mevkii", *İkdam*, 9 Mayıs 1911, No:418.

¹³¹ D.K. "İş Görelim", *Sabah*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:7771.

¹³² "Buhranı Vükela ve Keşmekeş Ahvâli", *Yeni Gazete*, 9 Mayıs 1911 (26 Nisan 1327), No:971.

¹³³ *Tanin*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:962; 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:965.

¹³⁴ *Tanin*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:965.

¹³⁵ "İstifalar", *Tanin*, 15 Mayıs 1911 (2 Mayıs 1327), No:970, s.2.

¹³⁶ "İzmir Mitingi", *Tanzimat*, 17 Mayıs 1911 (4 Mayıs 1327), No:19, s.1. Aynı sayıda Lütfi Fikri Bey mitingi yorumluyor.

¹³⁷ *Tanin*, 15 Mayıs 1911 (2 Mayıs 1327), No:970, s.2.

¹³⁸ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-39", *Tanin*, 9 Birinci Teşrin 1943.

Cavit Bey'in yerine 9 Mayıs'ta, her iki hizbin desteğini alan Âyan'dan Nail Bey atandı¹³⁹. Böylece Hizb-i Cedid'in mebusandan nazır olmaması yönündeki isteği de uygulamaya kondu. Şimdi beklenti Nail Bey gibi her iki hizip tarafından kabul edilebilecek nazırlarla boş nezaretlerin doldurulmasıydı¹⁴⁰. 11 Mayıs'ta yine uzlaşma ile Âyandan Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey Maarif Nazırlığına atandı¹⁴¹.

3.2. Parti Başkanlığı Sorunu: Beykoz Toplantısı ve Kabinenin Geleceği

Hizb-i Cedid üyeleri, istifaları yeterli bulmadı. Cavit ve Hakkı beylerin Divan-ı Âli'ye sevk edilmelerini gündeme getirdi¹⁴². Kabineye güvenoyu verme karşılığında ise Talat Bey'in Parti başkanlığından çekilmesi istendi. Talat Bey de siyasal yaşamdaki gelişmelerden hoşnutsuzluğunu dile getirerek çekilmeyi düşünüyordu¹⁴³. 24 Nisan'da yapılan Parti toplantısında konu görüşülmeye başlandı. Ancak, tüzüğe göre varolan heyetin süresi dolmadığı yönünde gelen uyarı ile karar alınamadı. Koridorlarda başkanlık için Abdülaziz Mecdi ve Emrullah Efendilerle Basri Bey'in isimleri geçiyordu. Basri Bey adaylığı ile ilgili söylentileri yalanladı, önerilse bile kabul etmeyeceğini açıkladı¹⁴⁴. Parti grubunun toplantılarında da seçime yönelik kimi öneriler gündeme geldi. Hizb-i Cedid üyelerinden Mahmud Nedim ve Şeyh Esad Efendiler idare meclisi ve başkanın seçiminin üç ayda bir yapılmasını öngören iç tüzük kaydının iki aya indirilmesini,¹⁴⁵ Tahir Bey (Bolu) ise idare heyetinin beş kişiden oluşmak üzere iki ayda bir değiştirilmesini ve yeniden seçilmemesini istedi¹⁴⁶. Genel kanı Talat Bey'in artık yalnız ismen Parti başkanı bulunduğu yolundaydı¹⁴⁷. Yeni bir kabine bunalımı an meselesiydi¹⁴⁸. Basri Bey, her iki hizbin adayının İbrahim Hakkı Paşa olduğunu söylese de kabinenin düşmesi olasılığına karşı Hizb-i Cedid'in "hürriyetperver ve sahib-i nüfuz zevattan mürekkep bir kabine vücuda getirmek" düşüncesinde olduğuna da dikkati çekti¹⁴⁹. Aynı günlerde (13 Mayıs'ta) Hizb-i Terakki'nin kurulduğu açıklandı¹⁵⁰. İttihat ve Terakki'nin "sol cenahı"nın oluşturacağı açıklanan ve Mecliste "müstakil ül fıkır" unvanı altın toplanan grup üyeleri; Cami (Fizan), Ferid (Kütahya), Kasım Zeynel (Cidde), Mustafa Arif (Kırkkilise), Mahir Said (Ankara), Rıza Tefvik (Edirne) ve Rıza Nur (Sinop) beylerdi. Jön Türk'e göre Hizb-i Terakki üyeleri Cavit Bey gibi muhafazakârlık düşüncesine kesinlikle hoşgörülü olmamayı ilke edinmişlerdi.

¹³⁹ *Sabah*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:7771; *Yeni Gazete*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:972.

¹⁴⁰ D.K. "Kabine ve Maliye Nazırı", *Sabah*, 11 Mayıs 1911 (28 Nisan 1327), No:7772.

¹⁴¹ *Sabah*, 12 Mayıs 1911 (29 Nisan 1327), No:7773.

¹⁴² Hüseyin Cahit, "Meclis-i Mebusanda", *Tanin*, 12 Mayıs 1911 (29 Nisan 1327), No:967.

¹⁴³ *Sabah*, 30 Nisan 1911 (17 Nisan 1327), No:7761; "Kabine", *Tanzimat*, 13 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), s.2.

¹⁴⁴ *Sabah*, 26 Nisan 1911 (13 Nisan 1327), No:7757.

¹⁴⁵ *Sabah*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:7762.

¹⁴⁶ *İkdam*, 1 Mayıs 1911, No: 410, s.2.

¹⁴⁷ *Sabah*, 10 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:7771.

¹⁴⁸ "Müşkülât Hangi Noktalarda-Ekseriyet Meselesi", *Sabah*, 12 Mayıs 1911 (29 Nisan 1327), No:7773.

¹⁴⁹ "Basri Bey'in Beyanâtı", *İkdam*, 13 Mayıs 1911, No:422, s.2.

¹⁵⁰ *İkdam*, 14 Mayıs 1911, No: 423; *Yeni Gazete*, 14 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), No:976.

Parlamento tatile girdiğinde İttihat ve Terakki Partisi programında bu yönde açık bir değişiklik yapmayı düşünüyorlardı¹⁵¹.

Bu yeni gelişme karşısında, Hizb-i Cedid ve Hizb-i Atik arasındaki anlaşmazlığa son vermek için yoğun bir çaba sarf eden ve her fırsatta Partinin birleştiğini vurgulayan Genel Merkez yeniden harekete geçti. 13 Mayıs'ta Partiye gönderdiği açıklamada kişisel hırslara ve yabancı parmağına dikkati çekti. Hizip oluşturma konusunda ısrar edenleri ihraç edeceğini belirtti¹⁵².

Her iki grup bunalımın önünü almak, uzlaşma sağlamak için Beykoz'da toplanma kararı aldı. Anlaşmazlık konusu olan Parti başkanlığı sorunu burada çözülecekti. İbrahim Paşa Korusu'nda 14 Mayıs Pazar günü yapılan bu toplantı, Âyan adına Aristidi Paşa'nın yaptığı konuşma ile açıldı. Ardından Parti başkan ve idare heyeti seçimine geçildi. Talat Bey yaptığı konuşmada, çoğunluğun yeniden aday olması yönündeki isteğine karşın "Fırka bir şahsın, bir kuvvetin esiridir" yolunda dönüp duran dedikodulara son vermek için aday olmadığını açıkladı. Yapılan seçim sonucunda 98 oy alarak çoğunluğu sağlamasına karşın, görevi kabul etmedi. İkinci kez yapılan seçimde İzmir Mebusu Seyid Bey 77 oy ile başkanlığa seçildi¹⁵³. Cavit, Hüseyin Cahit ve Hakkı beylerin katılmadığı toplantıda muhaliflerin adayı olarak görülen Mecdi Bey'in ancak 4 oy alabilmesi, Hizb-i Cedid'in, Seyid Bey'e oy vererek anlaşmazlığı tırmandırmak istemediğinin göstergesi olarak algılandı¹⁵⁴.

Partideki gayrimüslim muhalifler de Dâhiliye Nazırı Halil Bey tarafında ikna edilmeye çalışıldı. Duyarlı oldukları "Türkleştirmek" politikasına, Mecliste yaptığı konuşma ile açıklık getirdi. Hükümetinin ulaşmak istediği "ittihad" gayesinde hedeflerinin iddia edildiği gibi "anasır-ı sâireyi Türkleştirmek" değil siyasi birlik olduğunu, "anasır-ı muhtelif-i Osmaniyeyi kendi kavmiyetleri, kendi âdetleri, kendi mezhepleri dairesinde serbest bırakmamak mesleğinden hükümetin pek uzak bulunduğunu" açıkladı. Siyasal birliği ise "bütün Osmanlıların vatan-ı Osmaniye aynı

¹⁵¹ "Yeni Bir Grup", *Tanin*, 15 Mayıs 1911 (2 Mayıs 1327), No:970, s.3.

¹⁵² "Merkez-i Umumî Fırka ihtilâfını kemâl-i bitarafî ile tâmik etti. Şahsiyât bertaraf edilirse Fırkanın ruh-ı icthadında ihtilâf yoktur. Hizb-i Cedid ve Atik kelimeleri Osmanlılığı ve İslâmiyeti tefrikaya düşürmek isteyen düşmanlar tarafından tasnî edilmiş tabirler olduğundan Merkez-i Umumî Fırkayı kitle-i vâhide tanımağa ve hizip teşkili fikrinde ısrar edenleri daire-i vahdetten ihraç etmeye karar verdi. Artık an-ı kat'î hulûl etmiş olduğundan Fırkamız aza-i muhteremesini bütün merâkez ve efrâd-ı cemiyet nâmına vazife-i ittihadı davet ve ruh-ı milletin cevab-ı fiili-i hamiyetperverâneye muntazır olduğunu beyân eyleriz." Bkz. *Tanin*, 14 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), No:969; *Sabah*, 14 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), No:7775. Yanıt, *Yeni Gazete*'den geldi; eğer kişisel hırs ya da kin varsa bunun nedeninin "nüfuz tevcih ve teveccühünde" aranması gerektiğini vurguladı. Bkz. "İhtirasât Ne Uyanmalı, Ne De Uyandırılmalıdır", *Yeni Gazete*, 14 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), No:976.

¹⁵³ *Sabah*, 15 Mayıs 1911 (2 Mayıs 1327), No:7776. Oylamada, Cavit Bey 8, Talat Bey 6, Mecdi Efendi 4, Emrullah Efendi 3, Ahmet Paşa 2, Sabri, Tahir ve Hayri beyler 1'er oy aldılar. Bkz. *Yeni Gazete*, 15 Mayıs 1911 (2 Mayıs 1327), No:977.

¹⁵⁴ Başkanlık sorunu çözümlendikten sonra Parti, 15 Mayıs'ta yaptığı seçimle başkan vekilliklerine sırası ile Çorum mebusu Münir (70 oy), Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi (53 oy), Lazistan Mebusu Çürüksulu Ahmed Paşa (44 oy) ve Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi (40 oy)'yi seçti. 17 Mayıs'taki seçimle de Necmi ve Mehmet Ali Beyler kâtip Ali Cenani Bey ile Nastas Efendi İdare Memuru, Şevket Bey de Veznedar olarak belirlendi. Bkz. *Sabah*, 16 Mayıs 1911 (3 Mayıs 1327), No:7777; *Yeni Gazete*, 18 Mayıs 1911 (5 Mayıs 1327), No:980.

hiss-i hamiyet, aynı hiss-i vatanperveri ile sevmeleri, bütün Osmanlıların birbirini aynı vatanın evladı bilmeleri” olarak tanımladı¹⁵⁵.

3.3. Meclis-i Mebusan’ın Toplanma Süresinin Uzatılması

Parti başkanlığı ve idare heyeti sorununun Hizb-i Cedid’in isteği doğrultusunda çözümünü fırtınayı dindirmese de şiddetini kesti. Ancak bu kez de muhalif partiler Meclis-i Mebusan’ın toplanma süresinin uzatılması konusunu alevlendirerek atağa kalktılar. Konu, aslında Nisan ayı sonunda gündeme getirilmişti. Muhaliflerin iki gerekçesi vardı. İlki, Anayasanın 41. maddesi Meclis kapalı olduğu sürede hükümete yasa çıkarma yetkisi verdiği için, kararları olmadan hükümetin yasa niteliğinde kararname çıkarmasını istemiyorlardı. İkincisi, Meclis-i Mebusan’ın çalışma süresinin uzamasının, İttihat ve Terakki’de olası bir bölünmeyi kolaylaştıracağını düşünüyorlardı. Mutedil Hürriyetperveran Partisi’nden Lütfi Fikri Bey, mebuslar “ateş gibi işler iken” meclisin çalışmalarına son vermesini doğru bulmadı. Sürenin “iki-iki buçuk ay” daha uzatılmasını gerekli gördü¹⁵⁶. Lütfi Fikri Bey’in başını çektiği muhalif parti üyeleri bütçelerin onaylanmamasını, Vilayât Kanunu gibi temel yasaların henüz çıkarılmamış olmasını gerekçe göstererek Padişaha uzatma yetkisi veren 51. maddenin yürürlüğe konması için harekete geçtiler¹⁵⁷. Muhalefete yanıt Hüseyin Cahit’ten geldi. Padişahın “heyet-i umûmiyyenin kararıyla veya re’sen müddet-i muayyine-i ictimaiyyeyi temdid edebileceğini” belirten 51. maddeye göre Meclis-i Mebusan’ın kendi başına uzatma kararı alamayacağını, hakkının, yalnız öneriden ibaret kalacağını, üstelik süre iki ay daha uzatılsa da istenilen yasaların çıkmasının olanaksız olduğunu belirtti¹⁵⁸. İbrahim Hakkı Paşa da Padişahın Rumeli’ye yapacağı seyahate katılacak olan kimi nazır ve mebusların toplantılara katılamayacağı gerekçesiyle uzatma önerisine sıcak bakmadı¹⁵⁹. Lütfi Fikri Bey bu açıklamayı yeterli bulmadı; İttihatçıların Sadrazama baskı yaptıklarını ima etti¹⁶⁰. Mecdi Efendi’nin, Meclisin, Rumeli seyahatinden sonra yeniden açılıp Temmuz sonuna kadar çalışmalarını sürdürmesi önerisi de kabul edilmedi¹⁶¹. Ancak, uzatma isteyen mebus sayısı kısa sürede arttı. Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali partili mebuslar yanında Hizb-i Cedid’den de destek alan muhaliflerin sayısı yüz onu buldu¹⁶². Onları Prens Sabahattin de destekledi¹⁶³. Muhalifler, uzatmaya karşı duran Hüseyin Cahit’i de hedef alarak gerginliği iyice artırdı. Özellikle Lütfi Fikri Bey, Tanzimat’ta

¹⁵⁵ MMZC, D.I, İS.3, VI, s. 613 ve (4 Mayıs 1327); *Yeni Gazete*, 18 Mayıs 1911 (5 Mayıs 1327), No:980.

¹⁵⁶ Lütfi Fikri, “Parleman’ın Temdidi Meseleleri”, *Tanzimat*, 8 Mayıs 1911 (26 Nisan 1327), No:11.

¹⁵⁷ *İkdam*, 30 Nisan 1911, No:409.

¹⁵⁸ Hüseyin Cahit, “Meclis-i Mebusanın Temdidi”, *Tanin*, 3 Mayıs 1911 (20 Nisan 1327), No:958; “Meclis-i Mebusanın Temdidi”, *Tanin*, 5 Mayıs 1911 (22 Nisan 1327), No:960.

¹⁵⁹ *İkdam*, 10 Mayıs 1911, No:419.

¹⁶⁰ Lütfi Fikri, “Parlaman’ın Temdidi Meseleleri”.

¹⁶¹ *Yeni Gazete*, 18 Mayıs 1911 (5 Mayıs 1327), No:980.

¹⁶² *Sabah*, 13 Mayıs 1911 (30 Nisan 1327), No:7774; D.K. “Devre-i İctimaiyenin Temdidi-Maksad Nedir?”, *Sabah*, 14 Mayıs 1911 (1 Mayıs 1327), No:7775.

¹⁶³ “Prens Sabahattin İle Mülakat”, *İkdam*, 18 Mayıs 1911, No:427, s.2.

basın özgürlüğünün sınırlarını aşan yazılar kaleme aldı¹⁶⁴. Hüseyin Cahit'in yanıtı ise sert oldu¹⁶⁵. Ancak, "şahsiyata müteallik ve heyecan âmiz makalât" yayınlamakla suçlandı ve 18 Mayıs'ta Tanin süresiz kapatıldı¹⁶⁶. O güne dek muhalif gazetelerin yayınlarına karşı ses çıkarmayan Divan-ı Harb-i Örfi ve Harbiye Nezareti, Hizb-i Cedid ile tek başına savaşan Tanin'e aynı hoşgörüyü göstermedi. Tanin, "Cenin" ismi ile ancak iki gün çıkabildi. 21 Mayıs'ta bir kez daha kapatıldı. Bu kez de "Senin" başlığı ve meydan okuyan bir baş makale -"Türk Unsurunun Kabiliyeti"- ile yayını sürdürdü¹⁶⁷.

Tanin'e verilen gözdağının ardından uzatma taraftarları ile hükümet arasında uzlaşma çareleri arandı. Ancak bir uzlaşma sağlanamadı¹⁶⁸. Konu bir kez de Partide ele alındı. Mecdi Efendi ile arkadaşları uzatma isteğini Meşrutiyetin gereği olarak yorumladı. Ancak, Parti Başkanı Seyid Bey uzatmanın bir yarar sağlamayacağı düşüncesindeydi. Yoğun tartışmaların ardından Akka mebusu Şeyh Esad Efendi'nin önerisi kabul edilerek oylamaya geçildi. 17 mebusun çekimser kaldığı oylamada 23'e karşı 84 oy ile uzatma hakkındaki önerge reddedildi¹⁶⁹. Buna karşın sorun çözümlenmiş değildi. Çünkü Meclisin süresinin uzatılıp uzatılmaması Parti sorunu olmaktan öte Meclisin sorunu idi. Bu nedenle meclisten çıkacak karar önemliydi. Zira kabulü ya da reddi hükümete güven ya da güvensizlik oyu anlamına geliyordu. Hüseyin Cahit de milletvekillerinin dikkatini bu konuya çekti¹⁷⁰. Konu 23 Mayıs'ta (10 Mayıs) Mecliste görüşüldü. Seyid Bey, Partinin "bir buhran" geçirdiğini söyledikten sonra İttihat ve Terakki'nin her zaman sağlam ve kuvvetli olduğunu, Cemiyetin Genel Merkezi'nde zaaf ve ayrılık bulunmadığını, İttihat ve Terakki'nin öteden beri izlediği ilkelerinden en ufak bir uzaklaşma olmadığını ve görevini tüm gayretiyle sürdüreceğini vurguladı. Muhalifler ise önerge reddedildiği takdirde bunun bir meşrutiyet darbesi olacağını savundular. Yapılan oylama sonucunda Meclis-i Mebusan'ın toplanma süresinin Haziran sonuna kadar uzatılmasını isteyen önerge 96'ya karşı 110 oyla reddedildi. Böylece muhalif partilerin İttihat ve Terakki Partisi içindeki Hizb-i Cedid ve Hizb-i Terakki'li kimi mebuslarla birlikte hazırlamaya çalıştıkları yeni bir kabine bunalımının da önüne geçildi. Ancak oylamadan çıkan sonuç İttihat ve Terakki içindeki fırtınanın henüz dinmediğinin de göstergesiydi. Lütfi Fikri Bey de "resmî beyannamelerle vuku' bulan tebligata, ilân edilen itilaflara rağmen" İttihat ve Terakki Partisi'nin "muhafazakâr" ve "terakkiperver" adlarıyla ikiye ayrılmış olduğunu artık herkesin bildiğine dikkati çekti. Ona göre homojen olmayan yapısı nedeniyle parti

¹⁶⁴ Gazete, Bahr-i Lut sularından brom çıkarma imtiyazını alanlar arasında "Hüseyin Cahit Beyin biraderi Hüseyin Said"den bahsederek konuyu kişiselleştirdi. İmtiyazı alanlar arasında Kalem gazetesi sahibi Salah Bey ile Doktor Cenab Şahabettin de vardı.

¹⁶⁵ Hüseyin Cahit, "Ahlâksızlık", *Tanin*, 18 Mayıs 1911 (5 Mayıs 1327), No:973.

¹⁶⁶ *Cenin*, 19 Mayıs 1911 (6 Mayıs 1327), No:974-1.

¹⁶⁷ *Senin*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:977-1. Lütfi Fikri'nin gazetesi Tanzimat da 18 Mayıs'ta kapatıldı, önce Zühre ardından da Tazminat ismi ile yayını kesintisiz sürdürdü. Kapatılma gerekçesi ile ilgili bakınız. *Zühre*, 19 Mayıs 1911 (6 Mayıs 1327), No:1.

¹⁶⁸ *Cenin*, 20 Mayıs 1911 (7 Mayıs 1327), No:975-2.

¹⁶⁹ "Temdid-i İctima ve Ekseriyet Fırkası", *Senin*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No: 977-1, s.2; *Sabah*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:7783; *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:984. Sabah ve Yeni Gazete yirmi dörde karşı seksen üç oy ile ret kararı alındığını belirtiyor.

¹⁷⁰ Hüseyin Cahit, "Temdid Takririnin Reddi", *Senin*, 24 Mayıs 1911 (11 Mayıs 1327), No:979-3.

bölünmeye mahkûmdu. Muhalifler, ya “muhafazakâr” adında yeni bir parti kuracaklar ya da siyasal eğilimleri doğrultusunda Ahali ve Mutedil Hürriyetperveran partilerinden birine katılacaklardı¹⁷¹.

4. Hizb-i Cedid'in Düşünsel Tabanı

Lütfi Fikri Bey'in de dikkati çektiği gibi iki hizip düşünce yapılarıyla ve dünya görüşleriyle birbirinden ayrılıyordu. Miralay Sadık, bu ayrılığı kişisel hırslara dönük söylemlerle perdelerken, Meclis'teki tutucu milletvekillerini Abdülaziz Mecdi Efendi ile harekete katmayı yeğledi. Bununla birlikte Hizb-i Cedid'in düşünsel tabanı, önderlerinin birer ay ara ile yayınladıkları beyannamelerde ifadesini buldu. 28 Nisan'da yayınlanan “Tenvir-i Hakikat” adlı beyannamesinde Abdülaziz Mecdi Efendi, dört temel konuya dikkati çekti¹⁷². İlk olarak; “110 mebusun kabul ve teklif ettiği 10 madde(nin)” Partide görüşülerek “hazır bulunan 163 mebus tarafından bazı tadilat ile” kabul ve imza edildiğini, böylece iki hizbin birleşmiş olduğunu vurguladı. Aksini iddia edenlerin, Parti kararına karşı geldiklerini belirtti. İkinci olarak; “hizipler” arasında siyasal ve sosyal düşünce farklılığı olduğuna dikkati çekti. Temel sorunun “muhafazakârlık-liberallik” olduğunu vurguladı. “Muhafazakâr” hareketi ülke için daha yararlı buldu. Japonya'yı örnek gösterdi. Japonların Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri ülkelerine taşıırken geleneklerini koruduğuna, Türkiye'de ise aksi bir uygulama olduğuna dikkati çekti. Ülkenin yüzde doksanını “muhafazakâr” olarak tanımladı, adımların, bu çoğunluğa göre atılması gerektiğini savundu. “Emin ve salim yollardan gitmek mümkün olduğu halde tehlikeli yollardan yürümek kâr-ı akıl değil(di.)” Üçüncü olarak; kabinenin güvende olduğunu açıkladı. Ancak, kimi kabine üyelerinin çekilmesini meşrutiyetin ve milli hâkimiyetin gereği olarak yorumladı ki bu gündemde olan istifa söylemlerinin uygulamaya konması yönünde açık bir davetti. Dördüncü olarak; “anânât-ı tarihiyeyi idâme ve muhafaza” maddesi ile amaçlarının Halifelîği ve Osmanlı Saltanatını Anayasa çerçevesinde “tebcil ve memlekette makam-ı mukaddese-i saltanatın vücuduyla gayr-i kabil-i telif temayülât-ı müfrite uyanmasını” engellemek olduğunu belirterek ‘Cumhuriyet’ düşüncesine karşı olduğunu da ortaya koydu¹⁷³. Mecdi Efendi, dönem içinde muhalefetin kullandığı cumhuriyetçi suçlamasını İttihatçılara yönlendirerek kamuoyunun dikkatini çekmek istiyordu.

Miralay Sadık Bey'in 21 Mayıs'ta yayınlanan beyannamesi ise Mecdi Bey'in beyannamesini tamamlıyordu. Selanik'e gittiği günün ertesinde Progard de Solanik gazetesi muhabirine verdiği demeçte askerlik mesleğinin kendisinin politika ile uğraşmasını engellediğini, gazetelerde yer aldığı şekli ile siyasal bir rol “çevirmedi(ğini)”, Selanik'e izinli olarak ve denetim için geldiğini, hiçbir görev ile yükümlü olmadığını, amacının biraz dinlenmek olduğunu belirten Miralay Sadık,¹⁷⁴ Selanik'te kaldığı süre

¹⁷¹ Lütfi Fikri, “Fırk-ı Siyasiye”, *Tanzimat*, 9 Mayıs 1911 (27 Nisan 1327), No:12.

¹⁷² Bkz. *Sabah*, 28 Nisan 1911 (15 Nisan 1327), No:7759, s.2; *İkdam*, 29 Nisan 1911, No:408.

¹⁷³ Cavit Bey'in iddiasına göre de, Mecdi Efendi bir gün önce kendisine “Osmanlı Devleti'ni Cumhuriyet haline dönüştürmek” gayesini güttüğü için Masonluğa karşı çıktığını söylemişti. “Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Beyin Hatıraları-34”, *Tanin*, 4 Birinci Teşrin 1943.

¹⁷⁴ “Miralay Sadık Bey'in Beyanati”, *Yeni Gazete*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:969.

içinde çalışmalarını ara vermeden sürdürmüştü. Nitekim, Selanik Valiliği 14 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'ne çektiği şifrede, bu çalışmaları “siyasî bir cinayet” olarak tanımladı. Askerî sıfatı nedeniyle hakkında işlem yapılamadığı için durumun Mahmut Şevket Paşa'ya iletildiğine ancak olumlu bir yanıt alınamadığına dikkati çekerek Hükümeti, görevini yapmaya çağırırdı. Mevcut durumun Selanik'te hükümet adına bir zaaf olarak algılandığına işaret etti¹⁷⁵.

Koşulların kendisine sağladığı bu ortamda “hiçbir şey olmamışçasına” çalışmalarını yürüten Sadık Bey, Debre mebusu Basri Bey'i de Selanik'e çağırırdı. Ondan İstanbul'da “menafî-i âliye-i vataniyeye dair” çeşitli çalışmalar yapmasını istedi. İkili ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Kongresi'nde izlenecek politikayı belirledi. Bir de beyanname kaleme aldı¹⁷⁶. Tüm bu gelişmeler Sadık Bey'in siyasal yaşama daha aktif bir rol alarak katılacağına işaret ediyordu. Bunun için Sadık Bey'in askerlikle ilişkisini kesmesi gerekiyordu. Nitekim emeklilik isteği 14 Mayıs'ta Padişahın onayına sunuldu¹⁷⁷. 21 Mayıs'ta ise adeta bir parti programı niteliğindeki beyannameyi basında yayımlandı. Sadık Bey, “dedikodulara son vermek arzusu ile” kaleme aldığı bu beyannameye¹⁷⁸ amaçlarını açıkladı.

Devletin yaşaması ve birliğin sağlanması için meşrutiyet yönetimini zorunlu gören Sadık Bey, dört temel nokta üzerinde duruyor ve bunlardan ödün verilmemesini istemiyordu. İlk olarak; Cemiyetin siyasete doğrudan ve birdenbire girmesine karşıydı. Cins ve mezhep ayrımı olmaksızın, tüm Osmanlıların “millî müessesesi” olarak tanımladığı Cemiyetin, doğal koşullar içinde olgunlaşmasından yanaydı. İkinci olarak; ordunun siyasete karışmasını istemiyordu. Siyasete girmiş subayların ordudan ayrılmalarını istiyordu. Ordu; her şeyin üstünde, kendisine ayrılan onurlu mevkide bulunmalı, bireylerin siyasal yaşamlarına değil, meşrutiyete bağlı kalmalıydı. “Ordu eşhas-ı siyasiyenin vasıta-i icraiyyesi mevkiinde telakki olunursa cihet-i camiadan çıkararak semt-i tarafgiriye girmiş ol(acaktı)”. Bu çerçevede Masonluğun da ordu içinde yeri olamayacağına, masonluğa olan düşmanlığının ise yalnızca ordu içine girmesini engellemek noktasında kaldığına dikkati çekti. Üçüncüsü ve en duyarlı olduğu nokta ise kişisel hırstı. Meşrutiyetin “küçük inkılâpçıların” eseri olduğunu özellikle vurgulayan Sadık Bey, “birkaç kişinin kuvve-i inkılâbiyyeyi biz temsil ediyoruz” diyerek öne atılmalarına karşıydı. Hükümette bireysel güç belirdiği anda, anarşi mutlaktı. Bu açıdan Parti başkanlığının el değiştirmesini, ‘istenen barışın temeli’ olarak görüyordu. Dördüncüsü; “ittihad-ı anasır” düşüncesiydi. “Birleşme ve İlerleme” düşüncesinin ilk ürününün bu olduğu kanısındaydı. Kendisine yöneltilen irticai düşünceleri ise kesin bir dille reddetti. Tutucu düşüncelerin siyasal egemenliğine ve bu düşüncüyü canlandırarak adımların atılmasına karşı olduğunu vurguladı.

Her iki beyanname de basında yankı buldu. Mecdî Efendi'ye yanıt Hüseyin Cahit'ten geldi. En büyük yanılığının, on maddenin kabul edilmiş olduğu yolundaki düşüncesi olduğunu belirtti. Ortada böyle bir kabul yoktu. Yalnızca Genel Kongre'ye

¹⁷⁵ BOA, DH. SYS. Dosya No: 64, Sıra No: 29, 14 Mayıs 1327.

¹⁷⁶ *Senin*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:977-1, s.4; *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:984.

¹⁷⁷ BOA, DH. SYS. Dosya No:64, Sıra No:29, 16 Mayıs 1327.

¹⁷⁸ *Sabah*, 21 Mayıs 1911 (8 Mayıs 1327), No:7782, s.s.1-2; *Yeni Gazete*, 21 Mayıs 1911 (8 Mayıs 1327), No:983.

sunulması kararı vardı. Parti, ülkenin her yerine kök salmış güçlü bir örgütün, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir "cüz'ü" olduğu için siyasi programını kendiliğinden değiştirme hakkına sahip değildi. Halkın yüzde doksanının muhafazakâr olduğu düşüncesi ise bilimsel değeri olmayan bir iddia idi. Atılan adımlar radikal/liberal olarak nitelenemezdi. Aksine, yeterli bile değildi. Hatta gereğinden fazla yavaş hareket ediliyordu. Halk da gelişmeye açıldı. Doğru yönlendirilirse her türlü yeniliği benimsemeye hazırды. Hilafet ve Osmanlı saltanatı konusundaki düşünceye de kimsenin karşı durduğu yoktu. Cumhuriyet düşüncesinin ise ülkenin durumu ile bağdaşması olanaksızdı¹⁷⁹.

Mecdi Efendi'nin "muhafazakâr" olduğunu açıklaması ile bu kavram da tartışmaya açıldı. Muhafazakârlığın ne olduğu bilinmiyordu. Pek çok milletvekili mürtecilikle eşit görüyor, kimisi de 'meşrutiyet makinesi içinde zorunlu bir gereklilik, bir emniyet sübabı' olarak algılıyordu¹⁸⁰. Muhafazakârlığı, "aşar usulünün, arazi kanununun ve bazı imtiyâzâtın ve derebeylik usulünün müdafii" olarak tanımlayan Jön Türk, hazırlanacak bir programla liberallik ve muhafazakârlık konularının açıklanmasını, böylece kimlerin hangi tarafta yer aldığının belirlenmesini istedi¹⁸¹. Yeni Gazete, Türkiye'de üç düşünce akımı olduğuna dikkati çekti. İlki; "cehalet ve taassup cereyanı"ydı ve "tefriddi". İkincisi; ahlâk, âdâb gibi etkenleri dikkate almaksızın "terakkiye doğru süratle yürüme cereyanı"ydı ki bu da "ifrattı". Her ikisi de ülke için tehlikeliydi. Yapılması gereken üçüncü şıktı. Yani "ahlâk ve âdâb-ı umûmiyyeyi muhafaza ile beraber terakkiyât-ı medeniyyenin memlekette tevsî ve inkişafına çalışmak." Meclis'in yüzde yirmisinin liberal, yüzde sekseninin muhafazakâr olduğuna, Partinin de aynı durumda bulunduğuna, halkın genelinin ise "itidal dairesinde" izlenecek bir muhafazakârlık eğiliminde olduğuna, "teklifât-ı aşere"nin bu tarzda bir muhafazakârlık öngördüğüne işaret etti¹⁸². Gazeteye göre Mecdi Efendi, milli ruhu canlandırmaya çalışıyordu. Hizb-i Cedid önerilerinin kabul görmesi bunu sağlayacaktı. "O kadar yükselmeye lüzum yok" diyen gazeteye göre kelime, Avrupa'da anlaşıldığı şekliyle gelişme ve yenileşmeye düşmanlık olarak algılanmamalıydı. Zira ülkede gelişmeye karşı kimse yoktu. Sorun, uygulamada ortaya çıkıyordu¹⁸³.

Tanzimat'ta Lütü Fikri Bey ise Vekiller Heyeti, Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olduğu sürece dengenin sağlanamayacağına dikkati çekerek Mecdi Efendi'nin aradığı dengeyi nasıl sağlayacağını açıklamasını; yani anayasanın tadilini istemesini

¹⁷⁹ "En adi hususatta bile.. hased ve rekabet hissine kapılan ve fazla olarak birçok muhalif unsurlardan mürekkeb bulunan memlekette... Bir handan-ı saltanata mâlik olmak en büyük nimettir..." diyen Hüseyin Cahit, kutsal saltanat makamıyla bağdaşmayan radikal hiçbir eğilim ülkede yer bulamayacağına işaret etti. "Ahmet Rıza gibi en şiddetli tecrübeler göğüs gere(n) ...Meclis-i Mebusan Reisimize mektepdeki çocuklar küstahlıklara, düello tekliflerine kalkıyor. Terbiye-i siyasiyeden bu kadar mahrum evlatlar arasında bir reis-i cumhur intihab olunabilir mi?" diye sordu. Hüseyin Cahit Bey'in bahsettiği "mektepli çocuk" Hukuk Mektebi mezunlarından olup dava vekilliği yapan Kandilli'de oturan Kıbrıslı Mustafa Paşa zade Şevket Efendi'dir. Makale yayımlandıktan sonra Şevket Efendi Hüseyin Cahit'i Meclis-i Mebusan kapısında durdurarak tokatlamıştır. Bkz. *Tanin*, 2 Mayıs 1911 (19 Nisan 1327), No:957; *Sabah*, 2 Mayıs 1911 (19 Nisan 1327), No:7763, s.2.

¹⁸⁰ "Sürüsü Dağıldı", *Kalem*, 21 Nisan 1327, No:1230.

¹⁸¹ *Tanin*, 30 Nisan 1911 (17 Nisan 1327), No:955, s.3.

¹⁸² "Tenvir-i Hakikat İçin Bir Mülakat", *Yeni Gazete*, 30 Nisan 1911 (17 Nisan 1327), No:962.

¹⁸³ "Bizde Muhafazakârlığın Manası", *Yeni Gazete*, 11 Mayıs 1911(28 Nisan 1327), No:973.

gerekli buldu. Cesaretinden dolayı Mecdi Efendi'yi kutladı¹⁸⁴. İkdam ise İttihat ve Terakki'nin adımlarını tıpkı Mecdi Efendi gibi devrimci buldu. Ani değişikliklere sıcak bakmadı, ilerlemede evrim taraftarı bir söylemi tercih etti¹⁸⁵. Sabah da ilerlemede evrim yanlısıydı. Önderlerin halkla birlikte yürümesini zorunlu buluyordu. "Rehberlik edenler lüzumundan fazla koşarlarsa bir zaman olur ki ileride, pek ileride bir zümre-i münferide haline gelirler. Buldukları mevki gayet âli, terakkileri gayet mübeccel; fakat kendileri o mevkide yalnız." Cemiyeti ülkede siyasal, Partiyi ise örgütsel açıdan yegâne güç olarak tanımlayan Sabah, bunu dengeleyecek ikinci bir güce ülkenin gereksinimi olduğunu belirterek Muhafazakâr bir parti kurulmasını destekledi. Ancak bu güç, İttihat ve Terakki Partisi'ni parçalayarak değil onun dışında, yeniden oluşmalıydı. Muhafazakâr Partiyi ise "hal-i hazırı muhafaza ve o halin muhitin ahvaline göre ve kanun-ı tekâmül dairesinde inkişâfını takib eder" bir Parti olarak tanımladı. Hizb-i Cedid'in muhafazakârlığını ise İttihat ve Terakki programının uygulanması ve geliştirilmesine yönelik bir muhafazakârlık olarak niteledi¹⁸⁶.

Mecdi Efendi'nin muhafazakârlık yönündeki açıklamasına hem kendi grubundan hem de muhalefet partilerinden eleştiriler geldi. Hizb-i Cedid'in önde giden isimlerinden Basri Bey muhafazakârlığı kabul etmedi. Sorunun da Liberallik-Muhafazakârlık sorunu olmadığını vurguladı. Necmeddin Bey (Samsun) ise kendisini muhafazakâr değil "hakiki liberal" olarak tanımladı. Gruptaki pek çok arkadaşının da kendisi gibi düşündüğüne işaret etti. Buna karşın Avrupa'nın ilerleme unsurlarını kabul ettiklerine ancak, batılı örf ve adetlerin benimsenmesine gerek olmadığına dikkati çekti. Mecdi Efendi'nin ülkeyi tanımadığını söyleyen Ahali Partisi'nden Vasfi Efendi (Karesi) ile muhafazakârlığı, "mürtecilik" ve "cehalet" ile eş gören bağımsızlardan Kasım Zeynel Efendi (Cidde) ise muhafazakârlığa karşı çıktılar. Hatta Zeynel Efendi, halk tümüyle muhafazakâr olsa bile, görevlerinin, halkı yenilik yoluna sevk etmek olduğunu belirtti¹⁸⁷.

Konuya yerel basın da ilgi gösterdi. Manastır ve Selanik'te muhafazakârlık söylemine karşı ciddi eleştiriler getirildi. Eskişehir'de yayınlanan Hakikat, halkın yüzde doksanının refah ve saadet istediğine, bunun ise yerinde sayarak gerçekleştirilemeyeceğine dikkati çekti. İzmir'de yayınlanan İttihat ve Köylü gazeteleri "Yaşasın Terakki" diyerek muhafazakârlara "ateş püskürdü." Hatta muhafazakâr olarak bilenen Ahenk bile aynı dili kullandı¹⁸⁸.

Miralay Sadık Bey'in Beyannamesi ise muhalif basında olumlu yankı buldu. İkdam, Hatırat-ı Niyazi'den alıntı yaparak Sadık Bey'in Meşrutiyetin ilânındaki etkin rolünü gazete sütunlarına taşıdı¹⁸⁹. Yeni Gazete gerek iç ve gerekse dış basında Sadık Bey'in meşrutiyet kahramanı olarak algılandığına, Cemiyetin Osmanlılar üzerindeki

¹⁸⁴ Lütfi Fikri, "Muhafazakârlık", *Tanzimat*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:3.

¹⁸⁵ "Hizb-i Cedid ve Tenvir-i Hakikat", *İkdam*, 29 Nisan 1911, No:408.

¹⁸⁶ D.K. "Parti Teşkilatı-Muhafazakârlık Politikası", *Sabah*, 30 Nisan 1911 (17 Nisan 1327), No:7761.

¹⁸⁷ "Mecdi Efendinin Mektubu", *Tanzimat*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:3, s.3; Jön Türk'ten naklen *Tanin*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No: 956, s.2; *Sabah*, 1 Mayıs 1911 (18 Nisan 1327), No:7762, s.s.1-2.

¹⁸⁸ "Memleket Muhafazakâr Değildir", *Tanin*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:962.

¹⁸⁹ *İkdam*, 21 Mayıs 1911, No: 430. Ayrıca bkz. *Hürriyet Kabramanı Resneli Niyazi Hatıratı-Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul: Örgün yay., 2003, s.s.382-386.

manevi kişiliğine, bu niteliğinin kişilerin siyasal yaşamlarına bağlı olmadığına, ordunun ise ancak meşrutiyete bağlı olduğuna işaret ederek Miralay Sadık'ın düşüncelerine katıldı¹⁹⁰. Sabah, milletin “yaşasın şahıs” alkışını sevmediğini, “yaşasın fikir” alkışına gönül verdiğini, Meşrutiyet düşüncesinin, Parti programının, genç Osmanlılık gayelerinin kişilere bağlanamayacağını, Hizb-i Cedid'in Parti tarafından kabul edilen ilkelerinin de varolan sorunları gidermeye yardım edeceğini vurguladı¹⁹¹. Lütü Fikri Bey ise ordunun, İttihat ve Terakki'nin değil, tüm milletin ordusu olduğunu, Cemiyetin de bütün Osmanlıların cemiyeti olduğunu belirterek Sadık Bey'i destekledi¹⁹².

Miralay Sadık Bey'in ordu-siyaset ayrımı konusundaki düşüncelerini Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da benimsedi. 23 Mayıs 1911(10 Mayıs 1327)'de tüm ordu ve redif müfettişlikleri ile kolordu ve bağımsız fırka kumandanlıklarına gönderdiği tezkere ve telgraflarla ordunun; meşrutiyetin ilânı, kurum ve kuruluşlarıyla ortaya çıkması sırasında bir zorunluluk gereği siyasete girdiğine, şimdi bu zorunluluğun ortadan kalktığına dikkati çekti ve bundan sonra siyasetle uğraşan ordu mensuplarının en ağır şekilde cezalandırılacağını vurguladı¹⁹³. Hüseyin Cahit'e göre bu “biraz geç

¹⁹⁰ “Bir Nidâ-i Hamiyet ve Samimiyet”, *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:984.

¹⁹¹ D.K. “Kıssadan Hisse – Dakayık-ı Tekâmüliye”, *Sabah*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:7783.

¹⁹² Lütü Fikri, “Miralay Sadık Beyin Beyanâtı”, *Tazminat*, 22, Mayıs 1911, No:24-1

¹⁹³ Mahmut Şevket Paşa şöyle sesleniyordu: “İnkılâb-ı hayr ahirimizde şanlı ordumuzun ifa ettiği hizmet-i mübeccele cümlece malumdur. Ahval-i umumiyede hâsil olan tahavvûlat ve tezahüratı telif ve teskin ile maksad-ı inkılâbı teyid için ordunun bezl-i gayrete mecbur olduğu müddetçe azasının siyaset ile işğali zarurî idi. İnkılâbın husulü ve meşrutiyetin tesisi üzerine ordunun siyasiyât ile işğali lüzumu bertaraf olduğundan artık münhasıran vazife-i mukaddese-i askeriyeye tahsis-i âmal edilmesi hakkında bir buçuk sene evvel Dersaadet'le Edirne'de kemal-i azim ve hulus ile ba'z (bir kısım) vesâyâ-i şifâhiye ifa etmiş idim. Ma-at-teşekkür söylerim ki bu vesâyâ muazzez arkadaşlarım tarafından hüsn-ü telâkki olunarak bütün âmal ve mesai vazife-i askeriyeye kasr ve bezl olundu. Vazifenin ulviyetini zaten takdir etmiş olan zabitan arkadaşlarımın bu yolda ettikleri himmet ve hizmetlerin müesser meşkûresi sayesinde ki şu müddet-i kalîle içinde orduda intizamca yâr ve agyârın takdirâtını câlib olacak surette mühim terakkiyâta mazhariyet hâsil oldu. Bu mazhariyet sayesinde ki bir buçuk seneden beri Yemen ve Asir sevkîyâtı ve müteakiben Şimâl-i Arnavutluk harekâtı ve bilâhure Havran vukuâtı ve daha sonra ikinci defa olarak Yemen ve Asir sevkîyâtı ve elyevm mevcâd olan İskodra Malisörlerinin isyanı gibi yedi büyük vakıa-i harbiye karşısında bulunmuş olduğu halde bile ordumuz aradığı feyz-i tekâmüle müteveccihen koşmaktan hamd olsun bir hatve bile geri kalmamış ve hep ileri doğru sevk-i müti-i âmal eylemekte bulunmuştur. Hüdâ mazhar-ı tevfiğ buyursun, bu ced ve icihad payidar oldukça ordumuz dâima terâkki edecek ve şân ve şevkatini bihakkin âlâ eyleyecektir. Bu maksad uğrunda asıl nasb-ı emel edilecek nokta ordunun kuvve-i muharrikesi itibarında olan zâbitan arkadaşlarımın her türlü efkâr ve makâsıd-ı gayr-ı münâsebeden tecrid-i zihn ve nefis ile ancak vazifeye hasr-ı vücud etmeleridir. Orduda gerek tekâmül ve gerek inhitât arkadaşlarımın mesâisine merbutdur. Vazifeye temâyül arttıkça âsar-ı teâlî her gün bir suretle tecellî eder, aksi halin tevliid edeceği netice sukutdur. Sukut ise terâkki gibi tedricî olmayıp seri-ül-vuku' olduğundan tesirâtı vatanın ve devletin mebâni-i şevketinde derhal irâe-i vücud eyleyler. Şu takdirce ordu bekâ-i vücuduna hizmetle mükellef olduğu vatanını ve devletini dereke-i inhitâta sürükleyip götürmüş olur. İşte bu netice-i mantukiye isbat eder ki asker vazifeden başka hiçbir şey düşünmemeli ve ancak vazife için yaşmalıdır. Çünkü hayatından ziyade sevdiği vatani kendisinin vazifesine irtibatıyla yaşayacaktır. Siyasiyat ve sâir o dürlü hususât birçok ihtirasât ve ihtilafât tevliidine müstaad olduğundan bittabi vazife-i askeriyeye ihmâli ve efkârca mübâneneti ve bu da memleketce nikbeti müdi olur. Tecrübe ve meşhûdâtıma nazaran zâbitan arkadaşlarımın cümlesi vazifenin kudsiyetini hissetmiş ve ruh ve vicdanlarıyla takdir eylemiş olduklarından vazifenin gayrından tenzih-i fikr ve emel etmeleri muktezidir. Vazifeyi bu nokta-i nazardan tetkik ve telâkki eden arkadaşlarım haklarında ziyade bezl-i hürmet ve muhabbet ederim. Fakat tasvir ettiğim hakâyık ve netâyici nazar-ı ihtimama almayı da meslek haricindeki efkâr ve temâyülât ile vazifesini unutanları, mesleğimize hiçbir cihet-i münasebeti olmayan siyasiyat ile uğraşanları haiz olduğum salâhiyet-i

kalmış” bir tebligattı. Ancak geç olması hiç olmamasından iyi idi. Vatan ve millet için “pek hayırlı neticeler” verecekti¹⁹⁴. Yeni Gazete ise yalnız askerin değil, hâkimin, polislin hatta tüm memurların “siyasî cereyanlara” kapılmaması gerektiğini düşünüyordu¹⁹⁵.

Basın, Paşa'nın tebligatını değerlendirirken; Talat ve Hacı Adil Beyler de Sadık ve Basri Beyleri yakın izlemeye aldılar. İkili 25 Mayıs'ta Selanik'e gitti. Hürriyet meydanını dolduran halkla konuşarak adeta gövde gösterisi yaptılar¹⁹⁶. Parti'de ise yine kabineye güven konusu gündemdeydi. Meclis-i Mebusan'ın kapanmasına sayılı günler kala, onca yasa çıkmayı beklerken, bütçe görüşmeleri tamamlanmamışken gündemde kabinenin güvenoyu alıp alamayacağı konusu vardı. Osmanischer Lloyd'un da işaret ettiği gibi Parti içindeki hizipler “kedinin fare ile oynadığı gibi” kabineyi sarsıp duruyordu. Oysa ülkenin dış politikadaki durumu hiç de parlak değildi. Karadağ sorunu gün geçtikçe büyüyordu. Arnavutluk'ta Malisörler isyan halindeydi. Rusya, geçmiş dönemleri andırarak nitelikte Osmanlı'nın iç işlerine karışma hakkını kendinde görüyor, Karadağ dolayısıyla Osmanlı'ya nota veriyordu¹⁹⁷. Bu olumsuz gelişmeler Partiyi biraz olsun kendine getirdi. Partide yapılan oylamada 11 red, 4 çekimsere karşı 96 evet ile kabineye güvenoyu verilmesi kararı alındı¹⁹⁸. Bu karar partide muhaliflerin sayısının günden güne azaldığını gösteriyordu. Ancak bu burum, sorunun çözümlendiği anlamına gelmiyordu. Partideki güven Meclis'e yansiyacak mıydı?

Karadağ sorununun ve Rus notasının görüşüldüğü 29 Mayıs'taki Meclis toplantısında kabine 135 oy ile güven aldı¹⁹⁹. Hakkı Paşa dışında alternatifleri olmayan Partideki muhalifler, dış politikadaki olumsuzlukları da göz önüne alarak kabineye “şimdilik evet” demişlerdi. Yoğunlaştıkları konu ise yaklaşan Genel Kongre idi.

5. Genel Kongre: Hizb-i Cedid'in Sonu ve Yeni Bir Başlangıç

Muhalifler, kongreye olabildiğince güçlü gitmek istiyordu. Zira kongrede Mevad-ı Aşere görüşülecek ve oylanacaktı. Selanik'ten dönen Basri Bey de basına yaptığı açıklamada bu konuya dikkati çekmiş, Kongrenin; “fırka nâmına hiçbir sıfatı haiz olmayan birkaç mebustan” oluşmasına karşı olduklarını, Meclis-i Mebusan ve Âyan'da bulunan tüm parti üyelerinin katılımı ile toplanması gerektiğini, bu yönde bir

---

kanuniyenin şedaid-i mücâzâtına çarpdırmakta asla müsamaha ve teenni edemem. İfâdât-ı sâbıkanın ehemmiyeti müsellemler olduğundan bu babda bilimüm zâbitanın imâle-i nazar etmeleri için icâb edenlere tamamen icra-i tebligât edilmiş olmağla oraca dahi iktizâ-i hallin ifâsı hassaten tavsiye ve temenni olunur.” Bkz. *Senin*, 24 Mayıs 1911 (11 Mayıs 1327), No: 977-3, s.4; *Sabah*, 24 Mayıs 1911 (11 Mayıs 1327), No:7785; *İkdam*, 24 Mayıs 1911, No: 433; *Yeni Gazete*, 24 Mayıs 1911 (11 Mayıs 1327), No:986.

¹⁹⁴ Hüseyin Cahit, “Ordu ve Siyaset”, *Senin*, 25 Mayıs 1911 (12 Mayıs 1327), No:980-4.

¹⁹⁵ “Bir Mütalaa”, *Yeni Gazete*, 25 Mayıs 1911 (12 Mayıs 1327), No:987.

¹⁹⁶ *Yeni Gazete*, 26 Mayıs 1911 (13 Mayıs 1327), No: 988; *Senin*, 27 Mayıs 1911 (14 Mayıs 1327), No:982-6.

¹⁹⁷ Hüseyin Cahit, “İlk Cezalar”, *Senin*, 29 Mayıs 1911 (16 Mayıs 1327), No:984-8.

¹⁹⁸ *Sabah*, 27 Mayıs 1911 (14 Mayıs 1327), No:7788; “Meclis-i Mebusan Huzurunda Kabine”, *İkdam*, 27 Mayıs 1911, No: 436; *Yeni Gazete*, 27 Mayıs 1911 (14 Mayıs 1327), No:989, s.2.

¹⁹⁹ “Karadağ Hudud Meselesi ve Kabineye İtimad Reyî”, *İkdam*, 30 Mayıs 1911, No:440.

önerge hazırladıklarını, kabul edilmediği takdirde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tüm bağlarını kesmek zorunda kalacaklarını açıklamıştı²⁰⁰.

30 Mayıs'ta yapılan İttihat ve Terakki Partisi toplantısında hem Basri Bey'in Mebusan ve Âyan üyelerinin kongreye katılmalarını öngören önerisi hem de kongrenin İstanbul'da yapılması konusu görüşüldü. Cemiyet'in, kongreye partiyi temsilen sekiz kişi gönderilmesine yönelik isteği üyelere hatırlatıldı. Kimi üyeler geçen yıl gönderilen üç üyeye ek olarak beş üye daha eklenmesini önererek Cemiyet'in isteğine katıldı. Kimi üyeler de sayının on beşe çıkarılmasını istedi²⁰¹. Partide yapılan tartışmalara Hüseyin Cahit sert eleştiriler getirdi. Partinin böyle bir tartışma yapmaya hak ve yetkisi olmadığına dikkati çekti²⁰². Mebusların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını kabul ederek ve onun desteği ile Meclis'e girmişti. O desteklediği mebusluk görevlerini sürdürebilirlerdi. Şimdi, kabul ettikleri programa karşı tavır almaları olanaksızdı. Cemiyetin siyasî programını yapan da mebuslar değildi. Okumuş, onaylamış ve savunmayı yükümlenmişlerdi. Yeni program işlerine gelirse kabul edebilirler, gelmezse Cemiyetin programını yürüten mebus sıfatını bırakabilirlerdi²⁰³.

30 Mayıs'da yapılan toplantıda sonuç alınamadı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise kongreye yalnız sekiz üyenin katılmasını uygun buldu. 2 Haziran'da Parti toplantısında yapılan seçimle kongreye Hizb-i Atik'ten Seyyid, Talat, Ali Cenani Beyler ve Şeyh Saffet Efendi, Hizb-i Cedid'ten ise Mansurizade Said Bey, Tahir Bey, Hacı Mustafa Efendi ve Fazıl Arif Efendi olmak üzere sekiz üyenin katılması kararlaştırıldı²⁰⁴. Abdülaziz Mecdi Efendi ise tüm çabalara karşın yeterli oyu alamadı. Ancak, Hacı Mustafa Efendi görevi kabul etmeyerek çekilince 39 oy alan Mecdi Efendi'nin kongreye gitmesine olanak sağladı²⁰⁵.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 4. Genel Kongresi 17 Eylül 1911'de başladı. Mevad-ı Aşere kongrenin en önemli gündem maddesiydi. Her maddesi ayrı ayrı görüşülüp karara bağlandı. Kâtib-i Umumî Hacı Adil Bey tarafından okunan karar metninin giriş bölümünde "Meclis-i Mebusanda bulunan İttihat ve Terakki Fırkasının bazı âzası tarafından teklif edilüb kabulü kongre kararına tâlik edilen Mevad-ı Aşere mütalaa ve arîz ve amîk tedkik olunmuştur" denilerek maddelerin Parti üyeleri

²⁰⁰ *Senin*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:977-1, s.4; *Yeni Gazete*, 22 Mayıs 1911 (9 Mayıs 1327), No:984.

²⁰¹ *İkdam*, 31 Mayıs 1911, No: 441; *Yeni Gazete*, 31 Mayıs 1911 (18 Mayıs 1327), No:993.

²⁰² Hüseyin Cahit, "Ne hak ile böyle bir talep de bulunuyorsunuz? Cemiyet sizin işinize karışıyor mu ki siz cemiyetin umuruna müdahale etmeğe kendinizde hak görüyorsunuz? Cemiyetin kendi umumî kongresine Partiden mebus bile davet etmeğe hiçbir mecburiyeti olmadığı halde Parti ile cemiyetin temasını temin için nezaketen böyle bir davette bulunmasına mukabil, hayır hep birden gideceğiz, istediğimiz kararı vereceğiz ve siz, cemiyet, bizim verdiğimiz kararları icraya mecbur olacaksınız, denilmesi nezaket ile akıl ve mantık ile hak ve salâhiyet ile kabil-i telif midir?" diye soruyordu.

²⁰³ Hüseyin Cahit, "Parti ve Kongre", *Senin*, 1 Haziran 1911 (19 Mayıs 1327), No:987-11; Hüseyin Cahit, "Parti ve Cemiyet Münasebeti", *Senin*, 3 Haziran 1911 (21 Mayıs 1327), No:989-13.

²⁰⁴ Seyyid Bey (İzmir) 91, Hacı Mustafa Efendi (Ankara) 73, Talat Bey (Edirne) 65, Şeyh Saffet Efendi (Urfa) 62, Fazıl Arif Efendi (Amasya) 61, Ali Cenani Bey (Haleb) 57, Mansurizade Said Bey (Manisa) 51 ve Tahir Bey (Bursa) 50 oy almışlardı. Bkz. *Senin*, 3 Haziran 1911 (21 Mayıs 1327), No:989-13; "İttihat ve Terakki Kongresi ve Umumi Kongre", *İkdam*, 3 Haziran 1911, No: 444, s.2; *Yeni Gazete*, 3 Haziran 1911 (21 Mayıs 1327), No:996.

²⁰⁵ "Cemiyetler, Fırkalar", *İkdam*, 3 Haziran 1911, No:444; *Yeni Gazete*, 3 Haziran 1911 (21 Mayıs 1327), No:996.

tarafından “teklif” edildiğine, kabulünün ise kongre kararına bırakıldığına dikkat çekilmesi, Mevad-ı Aşere'nin Partide kabul edilmediği, böyle bir yetkisinin de olmadığı yönündeki söylemleri destekliyordu.

“Mebusların imtiyaz ve sâir menafî takib etmemeleri” ile ilgili ilk maddenin “Meclis-i Umumî âzasının hâiz oldukları nüfuzu su-i istimâl ederek menâfi-i umûmiyye-i devlete mugâyir menâfi-i hususiyye temin edebilmeleri taht-ı imkânda bulunduğundan bu gibi ahvâlin men-i hukuk ve menâfi-i hükümet ve ahalinin kuvve-i teşriye âzasından bihakkın beklediği hiss-i fedâkârî icâbından” olduğu vurgulandıktan sonra yalnız İttihat ve Terakki Partisi üyelerini değil, Meclis-i Mebusan'daki tüm mebusları bağlayacak şekilde ve aynı yıl içinde yapılacak bir anayasa değişikliği ile uygulamaya konmasına çalışılması kararlaştırıldı.

“Mebusların, hükümet memuriyeti kabul etmemesi”ne ilişkin ikinci madde “mebusların memuriyet istihsâli emelinde bulunmaları, mükellef oldukları vazife-i murâkabeyi hakkıyla ifâ etmelerine mâni ve mebusân arasında hiss-i istirkab (çekememe) ve ihtiras uyandırarak memuriyeti mebusiyete tercih gibi bir şâibeyi dâi olmak ve binnetice Meclis-i Mebusanın faaliyet ve intizamına ve hâiz olduğu şeref ve haysiyete hâlel getirmek ihtimalleri” göz önünde bulundurularak mebusların “memuriyet arkasında dolaşmalarını men için mebusluktan istifalarından sonra bir müddet mürûr etmedikçe memuriyet deruhde edememeleri... Esas itibarıyla” uygun görülerek tüm mebusları kapsayacak şekilde Anayasaya bir madde eklenmesi ve sürenin Mebusan Meclisi tarafından belirlenmesi karara bağlandı.

“Mebusların nazır olabilmesi hakkında fırkaca rey-i hâfi ile ve aded-i mürettebin sülûsân-ı ekseriyetle kabul olunmak usulü takarrür ettiğiinden Nizamnâme-i Dâhilinin olbaddaki madde-i mahsusası tâdil olunacaktır” hükmünü taşıyan üçüncü madde ise “Sadrazamın deruhde ettiği vazifenin icabâtından olan mesuliyet(in), istediği rüfekâyı intihab edebilmek salâhiyetini” kendisine tanıdığı, “Kanun-ı Esasinin dahi bu esası kabul eyle(diği)... Ekseriyet fırkası âzasından hiçbir nazır intihab edememesi(nin) Kanun-ı Esasiye münâfi olduğu gibi nazırlık mes'uliyetini deruhde edecek iktidar ve nüfuz-ı siyasiyeyi hâiz olan bir mebusun kuvve-i icrâiyeye iltihak edememesi(nin) kabineyi muhtac olduğu kuvâ-yı istinâdiyeden ve mebusları dâire-i ihtisasları olan meslek-i siyasetde terakki ve teâliden mahrum ede(ceği)” gerekçeleriyle Mevad-ı Aşere'den çıkarıldı.

Dördüncü maddede yer alan “Ahkâm-ı kanuniyeye temâmi-i riâyet ve mesuliyet-i vükelâya dikkat”; “mebusların en esaslı... Vazifesi” olarak görüldü. “Fırkanın ruh ve siyasetini tazammun” ettiği vurgulandı. Karar metninde öneri iki yönden değerlendirildi. “Bazı mebuslar tarafından böyle bir maddenin teklifi Meclis-i Mebusan âzasının murakâbe vazifesini bihakkın ifâ edememelerinden” kaynaklanıyorsa parti programına böyle bir madde konulması “mebusların kanunen ve hamiyeten ifâsına borçlu oldukları vazâifin hüsn-i ceryânını te'min edemez(di).” Zira Anayasanın mebuslara “zaten bahş ettiği salâhiyet ve vazâifi ikmâlde gösterilen tesâmuhu(dikkatsizlik) men' için programa bir madde” eklemek yerine bunu “mebusların metânet ve fezâil-i zâtiye ve ahlâkiyelerinden beklemek” daha doğru olacaktı. Eğer amaç “vükelânın vazâif-i idariyelerinden münbâis mes'uliyeti temin ise”

bu da ancak tüm vükelâ ve memurların sorumluluklarını belirleyecek özel bir yasa çıkarılması ile olabilirdi. Bu koşullarda “hükümetten bir kanun layihası talep edilerek sür’at-i mümkününe ile iktisâb-ı kanuniyyet etdirilmesi” uygun görüldü.

Beşinci madde “Kema-kân ittihad-ı anâsıra çalışmak, ticaret, ziraat, sanayi ve maârifin terâkkisine derece-i ihtiyacına göre gayret” etmeyi öngörüyordu. Karar metninde Cemiyetin “ittihad-ı anâsırı” “esasen hedef-i âmâl ittihaz etmiş ve hayat-ı siyasiyesinin mebdinden beri bu yolda sarf-ı mesâiden hâli kalmamış” olduğu vurgulandı. Ardından “zaten Cemiyetin Siyasi Programında münderic mevaddan ve memleketin menâfi-i icabâtından” olduğu belirtilerek yeni bir madde eklenmesine gerek görülmedi. “Tezyîd-i mesâi ve faaliyât edilmesi” yeterli bulundu.

“Ahlâk ve âdâb-ı umumîye-i diniyye ve milliyenin muhafazasıyla beraber Garbın terakkiyât ve tekâmülât-ı medeniyyesinin memleketde inkişâfına hizmet etme(yi)” öngören altıncı maddenin de “Cemiyetin maksad-ı ulvîyesi cümlesinden” olduğuna işaret edildi. Cemiyet, “teşkilât-ı siyasiyye ve ictimâiyemizin esası olan din-i mübeyyen-i İslâmın efrâda telkin ettiği fazâil-i ahlâkiyenin, kuvâ-yı mukaddese-i milliyenin en mühimmi olduğunu takdir etmiş(ti)”. Ayrıca, “âdâb-ı umûmiyye-i milliye ve İslâmiyenin muhafazası esbâbını tehyie (hazırlama) ve temin etme(yi)... Garbın terakkiyât-ı medeniyesinden istifade(yi)... (ve)

İktisâb-ı ma’uriyyet ve refahiyet etmesine çalışma(yı)” temel görevi sayıyordu. “Hayat-ı diniyyeye riayetkâr olmayanlar hakkında... Ceza Kanununa vaz’ edilen ahkâm-ı şedide” ise partinin “ahlâk ve âdâb-ı umûmiyye-i diniye ve milliyenin muazzeziyyetini ne kadar esaslı bir meslek olmak üzere telakki ettiği(nin)” kanıtıydı. Bu açıklamaların ardından “Merkez-i Umûminin Kongrede kıraat ve bir kısmı neşr olunan raporunda beyan edildiği vechile... Gayeye vusul için ittihaz edilmiş olan tedâbir-i müessire ve siyâsî programa idhâli teklif olunacak levâhî-i kanuniye” yeterli görüldü.

“Kanun-ı Esasi dairesinde an’anât-ı Osmanîye-i tarihiyyeyi idâme ve muhafaza etme(yi)” öngören yedinci madde, altıncı maddenin zorunlu bir sonucu olarak görüldü. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “henüz bir devre-i inkilâbiyyede bulun(duğu)” vurgulandı. “Hayat-ı ictimâiyye-i millete hâkim kavanin-i sabiteye ve bu kavaninin icabâtına hürmet ve sadakatle ictimâiyatda tekâmül-i tedrici esasasını takibi üss-ül siyaset ittihaz eyle(diği)” belirtildi. Bununla birlikte Cemiyet “Kanun-ı Esasi’nin muhafazası(nı)... Bilocümle Osmanlıların mâ-bih-i hâyâtı”, “tazmin ettiği bicümle ahkâmın ve o dairedaki an’anatın kemâl-i sadâkatle muhafaza ve idamesi(ni ise) bir emr-i tabii” olarak görüyordu.

“Memurînin tayin ve azline intizam-ı kanunî verilmesi”ni öngören sekizinci madde kongrede kabul edilen öneriler arasında yer aldı. Zira “hidemât-ı umumîye-i hükümetin hüsn-i cereyanını temin için memurînin erbâb-ı rüyet ve iktidar meyanından intihâbı nasıl lâzımsa bu suretle müntehib memurînin muvaffakiyyetleri ve memuriyyetlerini bilâ-tereddüd ve kemâl-i salâhiyyetle ifâ etmeleri için de hukuklarını mahfuz ve istikbâllerini emin görmeleri... Lâzım ve zarurî” idi. “Memurînin vazâifi(ni) kat’iyyen tayin ve bu vazâifi mukâbilinde mes’uliyet esaslarının vaz’ edilerek hüsn-i ifây-ı vazâifin terakkîsi ve mükâfat ve aksi halin azl ve mücazâta sebebiyet vermesi hikmet-i idare mukteziyât-ı tabiiyyesinden(di).” Kongrede, İdare-i Vilâyât

Encümeni'nin “memurînin terfî ve terakkî ve azil ve tebeddüllerinin bir usul-ı sâlime rabtını hükümetden talep etmiş” olduğu da göz önüne alınarak ilgili “lâyihanın bir an evvel kesb-i kanuniyyet etmesi esbâbının istikmâli(ni) düşündüğü” belirtildi.

Dokuzuncu maddede yer alan “Hukuk-ı mukaddese-i Hilafet ve Saltanata mütedâir Kanun-ı Esasinin bazı mevâdının kuvâ-yı selâse esnasındaki muvâzeneti te'yid edecek surette tâdili” de kimi kayıtlarla benimsendi. Kongre “bir millette mevcut olan kuvvetlerin” yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç kısma ayrıldığına, bu üç güç arasında dengenin ve “Zat-ı Hazret-i Padişahînin dahi o kuvâ arasında muvâzeneti temin edebilecek hukuk ve salâhiyeti hâiz olması(nın)” zorunlu olduğuna inanıyordu. “Kanun-ı Esasinin tadili esnasında kuvâ-yı selâsenin muvâzenetini ihlâl edecek bazı mevad kabul edilmesi (de) zaten Merkez-i Umûminin nazarı dikkatine çarpmış(tı).” Kongre, Cemiyetin Siyasal Programı'nın bu ilke çerçevesinde düzenlenmesini kararlaştırdı.

Mevad-ı Aşere'nin son maddesi ise “Maksad-ı hafîye-i mahsusaya binâen teşekkül eden cemiyetlerin harekât ve âmâline mümanaat” edilmesini öngörüordu. Karar metninde “maksad-ı hafîye-i mahsusa” izleyen cemiyetler iki başlıkta ele alındı. “Devletin menâfîne muhalif bir takım” amaçlar izleyenler “siyasî”, “âdâb ve ahlâk-ı umûmiye-i milliye ve diniyeyi hedef” alanlar ise “ictimâî” cemiyet olarak tanımlandı. Yürürlükteki yasaların bu tür cemiyetlerin kurulmasını yasakladığı, haklarında gerekli işlemleri yapmanın hükümetin görevi olduğu, hükümetin bu konudaki uygulamalarının ise Meclis-i Mebusan'ın denetimine bağlı bulunduğu belirtildi. Bununla birlikte kongrede “âdâb-ı İslâmiye ve milliye ve menâfi-i umûmiye ve vataniyeye münâfi muzır cerayanların bir şekl-i ictimâide izâlesine” de karar verildi. Bu çerçevede “Cemiyetin siyasî ve ictimâî programlarını kendisine meslek-i siyasî ve ictimâî ittihaz edenlerin hafî ve celî başka bir cemiyete intisâb edememeleri” zorunlu bulundu²⁰⁶.

Karar metni, okunduktan ve üyelerin görüşüne sunulduktan sonra Partide hiçbir anlaşmazlık kalmadığı belirtilerek “müttefikân ve müttehiden” onaylandı. Ancak, kongreden çıkan sonuç, Mevad-ı Aşere'nin “yeni bir şey getirmediği” söylemini destekledi. Köklü değişikliğe neden olabilecek üç madde vardı. Hizb-i Cedid üyelerinin ısrarla savundukları, hatta kimi üyelerin partiden kopmasına neden olan nazır olmayı gizli oy ve tam sayının üçte iki çoğunluğuna bağlayan madde önerilerden çıkarıldı. Anayasada Hilafet ve Saltanatla ilgili hakların güçlendirilmesini öngören dolayısıyla Anayasa değişikliği gerektiren madde ise siyasal programa alınacağı belirtilerek geçiştirildi. Osmanlı geleneklerini korumak ve sürdürmek konusunda ise önce Cemiyetin evrimsel gelişme yanlısı olduğu belirtilerek Hizb-i Cedid üyelerine göz kırıldı. Ardından Anayasanın ve tüm hükümlerinin korunacağı belirtilerek varolan siyasal sistemden dönülmeyeceği vurgulandı. Bunun yanı sıra Mevad-ı Aşere'nin kimi önerileri zaten Cemiyetin amaçları arasında var denilerek sahiplenildi, kimileri yürürlükteki yasaların uygulamaya konması koşuluna bağlandı, kimileri de hükümetin ve mebusların sorumluluğuna bırakıldı. Hizb-i Cedid'in özenle beklediği Kongre “fare doğurmuştu”.

²⁰⁶ *Sırat-ı Müstakim*, VII, 3 Teşrin-i Sâni 1327 (25 Zilkade 1329), S.167, s.s.176-178; *Salnâme-i Servet-i Fîmin*, Sene: 3, 1 Mart 1327-28 Şubat 1328, s.s.238-240.

Sonuç

31 Mart sonrasında muhalifleri sindirerek dolaylı ya da doğrudan siyasal bir erk konumuna gelen İttihat ve Terakki'ye en büyük saldırı kendi içinden geldi. 1910 yılından başlayarak muhaliflerin sayısı hızla arttı. Güven oylamalarından yola çıkarak 25 Şubat 1910'da Meclis-i Mebusan'daki muhaliflerin sayısı 31'di. 3 Aralık 1910'da bu sayı 61 oldu. 15 Şubat 1911'de Partiden ayrılacak 56 milletvekili ile birlikte muhaliflerin sayısının 135-140'ı bulunduğu dillendirildi. Nisan ayı ortalarında ise Partiden 80 mebusun ayrıldığına dikkat çekildi. Bu sayılar Hizb-i Cedit hareketinin çok kısa bir sürede İttihat ve Terakki'yi parçalama noktasına getirdiğinin göstergesiydi. Mevad-ı Aşere ise parlamento içinde ve dışında hemen tüm muhaliflerin isteklerine yanıt verecek şekilde hazırlanmıştı. Ancak istekler bu on madde ile de sınırlı kalmamıştı.

Neue Freie Presse, La Turquie, Monitör Oriental gibi gazetelerce muhafazakâr hatta irticai bir hareket olduğu, önderlerinin İttihat ve Terakki egemenliğine son vererek genç Türklerin, devrim düşüncesinin önüne geçmek istediği vurgulanan Hizb-i Cedit'in Miralay Sadık, Abdülaziz Mecdi, Basri gibi önderlerinin istekleri ile hizbe üye olan ittihatçıların istekleri arasında kimi farklar vardı.

Sadık Bey'in söylemi daha çok kişiseldi. Meşrutiyetin küçük inkılâpçıların eseri olduğunu söyleyerek ittihatçı önderleri hedef alıyor ve ne olursa olsun bunları düşürmek istiyordu. Cavit ve Cahit gibi etkin ittihatçıların da söyleminde olan ordu-siyaset ayrımı isteği ile subayları, "ittihad-ı anasır" düşüncesi ile Müslüman olmayan unsurları, masonluk karşıtı söylemleri ile hem tutucuları hem de ordu mensuplarını Hizb-i Cedit çatısında toplamayı amaçlıyordu. Masonluk karşıtı söylemi ile kimi yabancı devletlerin de desteğini sağlamaya yöneldi. Elde edeceği güç ile 1909 öncesi döneme geri dönmeyi tasarlıyordu.

Mecdi Bey, Hizb-i Cedit'in muhafazakâr önderiydi. Anayasada değişiklik yapılmasını ve halife-sultanın haklarının iade edilmesini savunuyordu. İstekleri Damat Ferit'in hazırladığı anayasa değişikliği önerisi ile benzerlik taşıyordu. İttihatçı önderlere karşı çıkmasının nedeni de onların radikalliği ve mason olmaları idi. İlerlemede evrim yanlısı bir tutumda ısrar etti. Masonların/İttihatçıların ülkede Cumhuriyeti getirmeye çalıştığı iddiasını sık sık yineleyerek tutucu çevreleri yanında tutmaya özen gösteriyordu.

Arnavut hareketinin destekçilerinden Basri Bey'in harekete katılma nedeni iki noktada toplanıyordu. Bunlardan ilki; "ittihat-ı anasır" düşüncesinin uygulanmaması, diğer bir deyişle Türkleştirme politikasıydı. Arnavut ayaklanmasının etkin isimlerinden olan Basri Bey yerel özerklikleri, farklı etnik ve dinsel grupların özgürlüklerini savunuyordu. Bu savunuları Prens Sabahattin'in Hizb-i Cedit'e destek vermesini sağladı. İkincisi; Cemiyetin kutsal kimliği ya da bu kimliğin zedelenmiş olduğu düşüncesi idi. Bu açıdan Cemiyetin 1908 öncesi konumuna dönmesini, doğrudan siyasette yer almamasını istiyordu.

Bu üç önder dışında Hizb-i Cedit'e katılan İttihatçıların hemen tümü siyasal gerekçeler ileri sürüyorlardı. Meşrutiyeti ülke için vazgeçilmez görüyorlar, liberal olduklarını vurguluyorlar, Genel Merkez baskısına karşı çıkarak mebus olmanın

sorumluluklarını kullanmak istiyorlardı. Hizb-i Cedid'in asli unsuru olan bu kesim, harekette kişisel çıkarların ön plâna çıktığını, muhafazakâr söylemlerin 31 Mart öncesini hatırlattığını, kimi yabancı güçlerin Partinin güç yitirmesinden yararlanma çabası içine girdiğini gördükleri andan itibaren Hizb-i Cedid'den ayrılmışlardı²⁰⁷.

Hizb-i Cedid hareketi, Batı'da Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan "muhafazakârlık" düşüncesinin de tartışma konusu yapılmasına neden oldu. Batıda Fransız devrimine ve aydınlanma anlayışına karşı çıkışın ifadesi olan muhafazakârlığın düşünsel temeli Edmund Burke'a kadar uzanıyordu. Toplumsal değişimin kırılma olmaksızın, düzen içinde gerçekleşmesini isteyen bu akım, evrimci değişikliklerin önemini vurguluyor, devrim ile ortaya çıkan değişikliklerin siyasal istikrarı bozduğunu savunuyordu. Muhafazakârlık; geleneklere önem veren, yerleşmiş adet ve kurumları sürdürme taraftarı olan bir akımdı. Bu çerçevede gerek Hizb-i Cedid önderlerinin gerekse İkdâm, Yeni Gazete, Tanzimat, Zühre ve Sabah gibi muhalif harekete destek veren basının söyleminde muhafazakârlık geleneklere sahip çıkmak, eski değerlere bağlı kalmak şeklinde anlamlandırılıyor, gelişmenin ise devrimle değil evrim yoluyla sağlanması gerektiği savunuluyordu. Siyasal önderlerle ya da önder olan siyasal partiyle toplum arasında uçurum oluşturacak bir ilerlemeye karşı çıkılıyordu. Böylesine bir ilerlemenin İttihat ve Terakki'yi halk desteğinden yoksun bırakacağı öne sürülüyordu.

Hizb-i Cedid bu söylemlerle İttihat ve Terakki'de büyük bir gedik açtı. İki aya yakın bir süre hem Cemiyet içinde hem de Partide fırtınalar kopmasına neden oldu. Beş nazır düşürdü. Hareketin tek kazancı da bu oldu. Nazırlar gitti. Ancak hükümet politikasında bir değişiklik yaşanmadı. Genel Merkez, Mevad-ı Aşere'nin kabul edilmesinden sonra Miralay Sadık ve Basri Beylerin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisini kesti. Ancak, Sadık Bey ve arkadaşları 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve itilaf Partisi içinde yer alarak mücadelelerini yeni bir oluşum içinde sürdürecektirdi.

---

²⁰⁷ Sofya'da yayınlanan Dinevenik(?) Gazetesi, gayrimüslim halka yerel özerklik tanınmasına yönelik isteklerin Osmanlı birliğini bozmayacağını, doğuda çıkabilecek bir bunalımı önlemek için bu isteğe yanıt verilmesi gerektiğini ve "hakiki Genç Türkler(in)", İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bencilce politikasına son vermesini istedi. "Anasır-ı muhtelif"nin haklı isteklerine yanıt verilmesi gerektiğini dillendirerek de âdem-i merkezîyet düşüncesini işledi. Bkz. *Sabah*, 30 Nisan 1911 (17 Nisan 1327), No: 7761; Atina'da Fransızca yayınlanan yarı resmi nitelikteki Mesajeden(?) gazetesi ise Partideki anlaşmazlığı bir sınır düzeltimi için fırsat olarak görüyordu. Anlaşmazlığın "sükût" etmekte olan Türkiye'yi gerçek bir ölüye çevirdiğine, Bulgaristan ve Sırbistan'ın bu durumdan yararlanmak için saldırı konumuna geçtiğine dikkati çekiyor, sınırı geçmenin Yunan ordusu için vatanî ve askerî bir görev olduğunu vurguluyor, hükümeti harekete geçmeye çağırıyordu. Bkz. "Türkiye Batıyor", *Tanin*, 7 Mayıs 1911 (24 Nisan 1327), No:962, s.3. Venizelos ise Teselya'da söylediği nutukta "İttihat ve Terakki ortadan kalkmadıkça Yunanistan'ın âmal-i milliyesi (nin) husul bulmayacağını" açıklıyordu. Bkz. Hüseyin Cahit, "Ne Diyorlar?", *Cenin*, 20 Mayıs 1911 (7 Mayıs 1327), No:975-2.

KAYNAKÇA

I. Arşiv ve Belgesel Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Meclis-i Mebusan Zabut Ceridesi

II. Süreli Yayınlar

<i>Cenin</i>	<i>Senin</i>
<i>Fikir Hareketleri</i>	<i>Sırat-ı Müstakîm</i>
<i>İkdam</i>	<i>Tanin</i>
<i>Kalem</i>	<i>Tanzimat</i>
<i>Sabah</i>	<i>Yeni Gazete</i>
<i>Salname-i Servet-i Fünûn</i>	<i>Zübde</i>

III. Kitap ve Makaleler

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, I / 2, TTK yay., Ankara, 1991.

ERGÜN, Mustafa, “Emrullah Efendi Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXX / 1-2, 1979-1982.

GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi-Meşrutiyete Geçiş Süreci-I. ve II. Meşrutiyet*, I, TBMM Basımevi, Ankara, 1997.

KANSU, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul, 1995.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi-İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, IX, TTK yay., Ankara, 1996.

Meclis-i Mebusan ve Ayân Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları, Arba yay., İstanbul, 1988.

KOLOĞLU, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar*, Eylül yay., İstanbul, 1991.

Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, (t.y.).

NUR, Rıza, *Meclis-i Mebusanda Fırkalar*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1325.

Resneli Niyazi, *Hatıratı-Hatırat-ı Niyazi*, Örgün yay., İstanbul, 2003.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Mubalefetin İflası*, Nehir yay., İstanbul, 2005.

Talat Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaa*, Kaynak yay., İstanbul, 2006.

TUNAYA, Tark Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi*, I, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1988.

_____, *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, III, Hürriyet Vakfı yay., İstanbul, 1989.

_____, *Hürriyetin İlân-İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2004.

YAKUT, Kemal, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kanun-ı Esasi Tartışmaları ve Damat Ferit Paşa'nın Kanun-ı Esasi Layihası", *Neşet Çağatay'a Armağan*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., No:20, 2005.

YÖNTEM, Ali Canip, "Hizb-i Cedid", *Yakın Taribimiz*, II/25, 16 Ağustos 1962.

IV. Tezler

HALICI, Şaduman, *Yüzellilikler*, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996.

YAKUT, Kemal, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998.